TESEV
DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI

HAYALİ COĞRAFYALAR:

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE DEĞİŞTİRİLEN YERADLARI

Sevan Nişanyan

Hayali Coğrafyalar:
Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları

Sevan Nişanyan

TESEV
YAYINLARI

Hayali Coğrafyalar:
Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları

TESEV

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han
No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Yazar:
Sevan Nişanyan

Yayıma Hazırlayan:
Mehmet Ekinci, Özge Genç

Kapak Tasarım:
Banu Soytürk

Düzelti:
Elçin Gen

Yapım: Myra
Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen
Uygulama: Gülderen Rençber Erbaş
Koordinasyon: Sibel Doğan
Üretim Koordinasyon: Nergis Korkmaz

Basım Yeri: İmak Ofset
Baskı Adedi: 1.000 adet

TESEV YAYINLARI

ISBN: 978-605-5832-76-6

Copyright © Temmuz 2011

Tüm hakları saklıdır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan bu yayının hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

TESEV Demokratikleşme Programı, bu yayının hazırlanmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Vakfı'na, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'ne ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

SUNUŞ, 5

GİRİŞ, 9

PROBLEMİN TANIMI, 13

COĞRAFYAYA İŞLENEN HAFIZA, 21

YAPAY COĞRAFYALARIN YARATILMASI, 29

YANLIŞ GEREKÇELER, 35

AMELİYATIN İLK EVRESİ: İTTİHAT VE TERAKKİ, 41

BÜYÜK DEĞİŞİMİN HASAR TESPİTİ, 49

İADE EDİLEN ADLAR, 63

SONUÇ: ETNİK KİMLİKLER VE KÜLTÜR MİRASI, 71

KAYNAKÇA, 75

YAZAR HAKKINDA, 76

Sunuş

Özge Genç, Mehmet Ekinci *TESEV Demokratikleşme Programı*

Elinizdeki rapor, TESEV Demokratikleşme Programı'nın, Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca il, ilçe, mahalle, köy ve mezra gibi yerleşim adlarının değiştirilmesinde izlenen siyaset, içerik ve uygulamaları farklılık ve benzerlikleri ile ele almak; ve devletin yerleşim adları siyaseti ile vatandaşlık siyaseti arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere yola çıktığı bir çalışmanın eseridir. Yoğun bir emek sürecinin ve meşakkatli bir arşiv araştırmasının ürünü olan proje, araştırmacı/yazar Sevan Nişanyan tarafından yürütülmüştür. "Hayali Coğrafyalar" raporunun yanısıra, projenin bir diğer önemli ayağı da, *www.nisanyanmap.com* adresinden ulaşılabilen "Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri" adlı geniş bir veritabanıdır. Veritabanında, Türkiye'deki il, ilçe, mahalle, köy ve mezraların eski ve yeni adları, kökenleri ve hangi tarihlerde değiştirildiğine ilişkin bilgiler *Googlemaps* destekli bir Türkiye haritası üzerine işlenmiştir. Ziyaretçilerin haritaya veri eklemesini mümkün kılacak şekilde yapılandırılan web sayfası, bu sayede, güncellenerek projenin uzun soluklu bir şekilde devamını sağlayacaktır.

Elinizdeki rapor, sadece Türkiye'de yer adlarının değişimine ilişkin yeni ve kapsamlı bir bilgi platformu oluşturmuyor, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık politikalarına, ulus devlet ve milli kimlik inşası süreçlerine ve yakın dönem tarihine ilişkin alternatif bir bakış açısı da sunuyor. Bir yandan da, basitçe "coğrafi" olarak tanımlanabilecek bir meselenin barındırdığı siyasal arka plana ve sayısız yer adı değiştirme uygulamasının nasıl bir siyasal projenin ürünü olduğuna ilişkin eleştirel bir okuma imkânı sağlıyor. Raporda sunulan siyasi, tarihi ve sosyolojik tespitler, yeradları değiştirme siyaseti ile devletin özellikle azınlık vatandaşlar üzerinde uyguladığı 'mülksüzleştirme' ve 'yerinden etme' siyaseti arasındaki bağlantıyı da açığa çıkarıyor. Rapor, yakın dönem Türkiye demokratikleşme süreciyle birlikte eski yer adlarının iadesi veya kullanımı konusunda ufak çaplı da olsa aşamalar kaydedildiğine de dikkatleri çekiyor.

Nişanyan, raporda araştırmanın savlarını görsel olarak destekleyen harita ve tablo örneklerini de kullanmanın yanı sıra, karar alıcılara ve kamuoyuna hitaben, eski yer adlarını kullanma ve iade taleplerine ve uygulamada tıkanılan noktalara ilişkin öneriler ve çıkış yolları da ortaya koyuyor. Nişanyan, Türkiye'de toplumun geniş kesimlerinin yer adlarının iadesine ilişkin duygusal tepkiler göstereceğinden ve yeni yer adlarının çoktan benimsenmiş olmasından hareketle çözüm için tek bir yol olmadığı ve var olan yer adlarının önemli oranda kalıcı olduğunu kabul etmemiz gerektiği sonucuna varıyor. Bu yaklaşımın pratik açıdan gerçekçi olduğunu teslim etmekle birlikte, çalışmanın farklı çerçeveler üzerinden yeni ve çok yönlü okumalara ve tartışmalara olanak vermesini umuyoruz. Rapor, içerdiği anektodlar, bilmeceler, ucu açık soru işareti ve sorunsallar ile sorunun karmaşıklığına ve çok katmanlılığına işaret ediyor. Tek tip bir yaklaşımla ele alınması mümkün görünmeyen eski yer adlarını iade ve kullanma meselesinin, raporun yaratacağı tartışma ortamında hâlihazırda var olan tespit ve önerilere ilaveten farklı çıkış noktaları üretmesini umuyoruz. Bu noktada, raporda da sıkça sözü edilen diğer

ulus-devlet örnekleri ve olası çözüm modelleri ile konunun sadece Türkiye Cumhuriyeti ulus-devlet sorunsalına özgü bir mesele olmadığı unutulmamalıdır. Eski yer adlarının kullanımı ve iadesine ilişkin meselenin, diğer ulus-devlet bağlamlarında çözülmüş olması Türkiye'de de çözülebileceğini göstermektedir.

Raporda da söz edildiği üzere kamuoyunda daha önce olmadığı kadar çok tartışılan bir hak talebi olarak eski yer adları iadesi/kullanımı, geçmiş dönemde bazı siyasi aktörlerin, Kürt bölgelerindeki 'eski' yer adlarının iadesini gündeme almaya hazır olduklarını ifade etmeleriyle kamuoyunun konuya olan ilgisini artırmıştı. Yer adlarının iadesi tartışması, anadilde eğitim, demokratik özerklik ve yerel yönetimler üzerinden Kürtlerin hak ve özgürlük talepleri ile doğrudan ilişkilidir. Öte yandan, bu gelişmelerin yarattığı kamusal tartışma, eski yer adlarına dönülmesi konusunda sadece Kürtlerin değil, aynı zamanda diğer grupların da sesinin daha fazla duyulur hale gelmesini sağladı. Farklı grupların bu yöndeki taleplerinde bazı farklılıklar bulunabilmektedir. Türk kimliği ile iç içe geçmiş Çerkesler, kendi toplumlarının Türkiye'de yerleşik bulunduğu yerlere Çerkesçe isim verilmesi konusundaki yakın tarihli taleplerini daha fazla dile getirmekteler. Aynı zamanda, raporda da ele alındığı üzere, benzer talepler eski yer adlarına dönülmesi konusunda bilinen etnik bir nedeni olmayan muhafazakâr Türkleri de cesaretlendirmiştir.

Proje esnasında, Türkiye'deki eski yer isimlerinin iadesi ve kullanımını savunan ve bu konuda araştırmalar yapan Kürt, Laz, Rum, Çerkes, Abhaz, Arap ve Süryani araştırmacılar, avukatlar, aktivistler, belediye başkanları ve diğer yerel yönetim mensuplarını bir araya getiren bir çalıştay düzenlendi. Bu toplantı, katılımcıların deneyimlerini, beklentilerini ve eski yer isimlerinin iadesi ve kullanımı konusunda daha önce yaptıkları araştırmaları paylaşabilmeleri için bir tartışma platformu ve eşsiz bir fırsat sağladı. Bu çalışma ile yeniden anlaşıldı ki, Türkiye'de yer adlarını değiştirme, eski yer adlarını iade ve kullanma talebi farklı etnik, siyasi ve kültürel kesimlerden birçok kişinin ortak talebidir. Anadolu halklarının çeşitliliğini, tarihsel ve kültürel derinliğini gözler önüne seren bu talepler, korkulacak veya engellenmesi gereken talepler olarak algılanmamalıdır. Bu talepler aynı zamanda özleri itibarıyla eşit vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları talepleridir. Ayrıca farklı toplulukların coğrafi çevreleri ve kültürel ve gündelik hayat pratikleri ile ilişkilerini sürdürmesi bakımından da önemlidir. Bu taleplerin bu şekilde ele alınması ve eski yer adlarının iadesi dâhil her türlü seçeneğin gözden geçirilmesi gereklidir.

Son olarak, Türkiye'de Gayrimüslim azınlıklara yönelik yaygın bakış açısında olduğu gibi, eski yer adları birer tarihi kalıntı ve geçmiş Anadolu mozaiğinden hayatta kalan nostaljik birer renk veya seda olarak değil, halen bu toprakların, bu coğrafyanın yaşayan, hakiki ve hayali olmayan birer unsuru olarak görülmelidir. Değiştirilen yer adlarının, kökeninin hangi dilden (Ermenice mi Kürtçe mi?) olduğundan öte, kuşaklar boyu bir coğrafi bölgede yaşayan halkların gündelik hafıza ve anlam dünyalarında nereye tekabül ettiği anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyet dönemi boyunca sürdürülen siyaset ve uygulamalar, hafıza ve anlam dünyalarının hem gündelik hayat pratiklerinden hem de tarihsel dokümanlardan ve arşivlerden nasıl temizlenmeye çalışıldığına ilişkin pek de iyi niyetli olmayan bir çabanın ürünü olarak göze çarpmaktadır.

Umuyoruz ki rapor içerisinde sunulan bilgilendirici tarihsel arka plan, veriler ve çözüm önerileri eski yer adlarını kullanıma sokma konusunda mücadele veren bireyler ve toplumsal hareketler için bir kılavuz işlevi görür.

Giriş

Giriş

Araştırmanın amacı, a) Türkiye'deki tüm yeradlarının, ve b) özellikle 20. yüzyıl başından beri değiştirilen yeradlarının envanterini çıkarmaktır.

Türkiye coğrafyasındaki yerleşim birimi adlarının tarihsel soy kütüklerini çıkarmayı ve belgelemeyi amaçlayan ilk çalışma **www.nisanyanmap.com** web sitesinde halen ucu açık olarak sürdürülmektedir. 20. yüzyıl başından beri merkezi siyasal iktidar tarafından değiştirilen yeradları envanterinin şu an varmış olduğum noktada eksiksize yakın dökümü ise TESEV web sitesinde bulunmaktadır. Dökümde Mayıs 2010'da "Adını Unutan Ülke" adlı kitabımda yayımlanan döküme 1000'e yakın yeni yer eklenmiş, 3000'den fazla eski yeradında önemli veya önemsiz düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca yeradlarının değişik kaynaklardaki farklı yazımlarını belgeleme hususunda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bu iyileştirmeler, 2010-2011 yıllarında TESEV Demokratikleşme Programı desteğinde yürüttüğüm çalışmanın ürünüdür.

Rapor, Türkiye'de yeradı değiştirme sürecinin amaç ve usulleriyle ilgili bazı gözlemlerimi ve TESEV web sitesinde yayınlanan değişiklikler listesine ilişkin yorumlarımı içermektedir. Sonuç bölümünde eski yeradlarının iadesine veya canlandırılmasına dair birkaç öneri tartışılmıştır.

Sevan Nişanyan

Birinci Bölüm

Problemin Tanımı

A. TÜRKÇELEŞTİRME: 1913-1965

Türkiye'de "Türkçe olmayan" yeradlarının Türkçeleştirilmesine yönelik siyasi irade 1913-1916 yıllarında Enver Paşa'nın bayraktarlığında ortaya çıktı. Balkan Savaşları'nı izleyen günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Milli Mücadele esnasında da Müdafaayı Hukuk kadrolarının girişimiyle Rumca veya Bulgarca kökenli olan birçok yeradı değiştirildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türkçeleştirme" fikri ideolojik düzeyde ilgi ve destek görmeye devam ettiyse de, pratikte –tekil örnekler dışında– önemli bir adım atılmadı.[1] Daha çok Türk Ocakları ve Halkevleri cihetinden gelen baskılara karşı siyasi liderlik çoğu zaman temkinli bir duruş sergiledi. Atatürk'ün hayatının son yıllarında Doğu'daki il adlarını Türkçeleştirme yönünde birkaç gösterişli hamle yapıldı; ancak İsmet İnönü döneminde hemen hemen hiç yeradı değişikliğine gidilmedi.

Radikal dönüşüm 1950'lerin ikinci yarısında başladı. Bu tarihten itibaren Türkçeleştirme adeta siyasi iktidarları aşan bir "devlet politikası" olarak benimsendi. 1957'de "Türkçe olmayan" yeradlarını belirlemek ve yeni adlar önermek amacıyla, İçişleri Bakanlığı bünyesinde, silahlı kuvvetlerin, üniversitelerin ve diğer Atatürkçü devlet kurumlarının katıldığı Yabancı

Radikal dönüşüm 1950'lerin ikinci yarısında başladı. Bu tarihten itibaren Türkçeleştirme adeta siyasi iktidarları aşan bir "devlet politikası" olarak benimsendi.

Adları Değiştirme Komisyonu kuruldu. İl İdaresi Kanunu'nda 1959'da yapılan bir değişiklikle İçişleri Bakanlığı'na köy adı değiştirme yetkisi verildi.[2] Aynı yıl iller bazında yeni yeradı listeleri yayımlanmaya başlandı.

Hazırlıklar 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ertesinde semeresini verdi. Darbeyi izleyen dört ay içinde 10.000'e yakın yeni köy adı resmi kullanıma sokuldu. 1965'ten önce Türkiye'deki tüm yeradlarının yaklaşık üçte biri değiştirildi. Bazıları binlerce yıllık tarihe sahip olan 12.000 dolayında köy ve 4.000 dolayında bağlı yerleşim ile binlerce akarsu, dağ ve coğrafi şekil, bürokratik zihniyetin ürünü olan yeni Türkçe adlara kavuştu.

Eski adları unutturmak için son derece katı politikalar izlendi. Bu adları (parantez içinde dahi olsa) gösteren haritaların basılması, yurda sokulması ve dağıtılması yasaklandı. Bu amaçla Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde harita sansür kurulu işlevi gören Harita Genel Komutanlığı oluşturuldu. Türkiye'de her türlü harita basımı ve satışı bu heyetin iznine

1 **Sonradan Türkiye'ye katılan Artvin'deki tüm köy adları 1925'te, Hatay'dakiler 1938'de Türkçeleştirildi. 1923-1960 aralığında topluca Türkçeleştirme vakaları bu iki yerle sınırlıdır.**

2 **11.05.1959 tarihli ve 7267 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 21.05.1959 tarihli ve 10210 sayılı *Resmi Gazete*.**

Yeradlarının yasaklanmasıyla eşzamanlı olarak Türkiye coğrafyasında Türk ve Müslüman olmayan diğer izlerin silinmesi için yeni bir seferberlik başlatıldı.

bağlandı.[3] Yerel bazda eski adları tanıtan yayınlar, bazen basit bir krokiyi "harita" saymak suretiyle toplatıldı.

Kasaba ve köylerde, o yerin eski adını kullanan işletmelerin kurulması engellendi. Eski adın iadesi için bazı köy ve kasabaların yaptığı başvurular, bazen geniş halk desteğine ve güçlü siyasi dayanaklara rağmen, İçişleri Bakanlığı tarafından karşılıksız bırakıldı.

Eski ve yeni yeradlarını topluca gösteren tek resmi yayın,[4] tesadüf sayılamayacak kadar çok basım ve yazım hatasıyla dolu olarak hazırlandı; ticari dağıtıma sokulmadı ve kamuya açık hiçbir kütüphaneye konmadı.

Yeradlarının yasaklanmasıyla eşzamanlı olarak Türkiye coğrafyasında Türk ve Müslüman olmayan diğer izlerin silinmesi için yeni bir seferberlik başlatıldı. Terk edilmiş olan çok sayıda Rum ve Ermeni kilisesi ile mezarlığı, mahiyeti henüz tam olarak aydınlatılmamış olan birtakım askeri veya sivil heyetlerce sistemli olarak tahrip edildi. İmroz ve Bozcaada'da Lozan Antlaşması'nın öngördüğü özel statü kaldırılarak Rum nüfus boşaltıldı. İstanbul Rumlarının büyük bölümü 1964'te sınırdışı edildi. Taşrada kalmış olan Ermeni nüfusu, 1955-1956'dan sonra artan baskılarla İstanbul'a veya yurt dışına göçe zorlandı.

İleri gelen Kürt ailelerini Batı'ya sürmek suretiyle Kürt sosyal dokusunu parçalamaya yönelik politikalar aynı dönemde yoğunlaştı.

B. GEÇMİŞİN GÖLGESİ: 12 EYLÜL

1965'e doğru aktif evresini tamamlayarak duraksama dönemine giren yeradı değiştirme süreci, 12 Eylül 1980 darbesini izleyen yıllarda yeniden canlanma belirtileri gösterdi. 1980'e dek resmi işlemlerde tek tük de olsa kullanılan eski adlar, 1980'den sonra askeri yönetimin kararlı müdahaleleri sonucu tedavülden kaldırıldı. Bazı nüfus müdürlükleri doğum belgelerinde eski köy adlarını kullanmaya 1980'e dek devam etmişken, bu tarihten sonra bu uygulamaya son verildi. Doğu ve Güneydoğu'da pratik kullanım alanı bulunmadığı için kısmen unutulmaya yüz tutan resmi mezra ve mahalle adları, 1980'den sonra askeri ve mülki otoritenin emriyle yeniden canlandırıldı.

12 Eylül rejiminin yeni yeradlarının kullanımına dair zorlayıcı tutumu nedeniyle bugün Türkiye'de pek çok kişi, köy ve mezra adlarının 1980'den sonra değiştirildiği yönünde yanlış bir

3 1994/5856 sayılı Harita ve Harita Bilgilerini Temin ve Kullanma Yönetmeliği'nin 2/9/1997 tarih ve 9921 sayılı kararnameyle değişik 18. maddesine göre harita yapmak ve yayınlamak isteyen gerçek ve tüzel kişiler şu koşullara uymakla mükelleftir: "Çeşitli amaçlarla yurt içinde üretilecek veya yurt dışından ithal edilecek her türlü harita (kadastral haritalar hariç), atlas, küre ve benzeri dokümanın ülke menfaatlerine aykırı olabilecek coğrafi isimler ve ülke sınırlarının kontrolü maksadıyla;

1) Yurt içinde üretilecek kara ve hava haritaları ile atlas, küre ve benzeri dokümanların basım ve yayım öncesinde Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığına; deniz haritalarının basım ve yayım öncesinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığına incelettirilerek uygunluk onayı almak,

2) Yurt dışından ithal edilecek kara ve hava haritaları ile atlas, küre ve benzeri dokümanlar için Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığından; deniz haritaları için Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığından ithal uygunluk yazısı almak".

2 Ocak 1961 tarih ve 203 sayılı yasayla değiştirilen Harita Genel Komutanlığı kuruluş yasasına uygun olarak hazırlanan eski yönetmeliğin ilgili maddesini tüm aramalarımıza rağmen bulamadık. 1994 ve 1997'de değiştirilmiş olan yönetmelik maddesinin, eskisine nazaran daha liberal bir dille yazılmış olması ihtimal dahilindedir.

4 TC İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968, *Köylerimiz*, Ankara.

izlenime sahiptir. Oysa 1980-1983 döneminde (daha önce tüzel kişiliğe sahip değilken köy statüsüne kavuştuğu için Türkçe ad verilen birkaç düzine yer dışında), "Türkçeleştirme" tanımına uyan ad değişikliği yok gibidir. Kişisel tanıklığa ve anekdotlara dayanarak 1980 sonrasına tarihlendirilen ad değişikliklerinin hemen hepsi, resmi belgelere göre 1960 dolayında gerçekleştirilmiştir.[5]

C. KARŞIT AKIM: 2000 SONRASI

Yeradlarının "ulusal" politika doğrultusunda değiştirilmesine karşı çıkan sesler 1980 ve 1990'larda cılız olarak duyulurken, 2000'li yıllarda kamuoyunu önemli oranda etkisi altına aldı.

Yeradları konusundaki resmi politikanın değişebileceğine dair ilk önemli işaretler 2009'da görüldü. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 8 Ağustos 2009'da Bitlis'in resmi adı Güroymak olan ilçesinde halka hitap ederken, kasabanın eski veya "Kürtçe" adı olan **Norşin** adını telaffuz etti. Hemen ardından 12 Ağustos 2009'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, kendi doğum yeri olan Rize'nin Güneysu kasabasının eski adına atıfla "**Potamya'lıyız** ezelden" ifadesini kullandı. Kamuoyunda yankı uyandıran bu jestler, yıllardan beri büyük hassasiyetle korunan bir tabunun en üst siyasi otorite tarafından terk edilmesi ihtimalini gündeme getirdi. Bunu izleyen aylarda eski adların iadesine yönelik talepler kamuoyunda sık sık duyuldu.

Bu talepleri iki ayrı başlık altında ele almak gerekir.

i. Etnik Nitelikteki Talepler

Türkçeleştirmeden en çok etkilenen iki bölgeden biri olan Güneydoğu'da, eski adların iadesi Kürt siyasi hareketinin başlıca taleplerinden biri olarak ön plana çıktı. Yeradlarının değiştirilmesi, Kürt kültürünü ve ulusal kimliğini sindirmeye yönelik resmi politikaların bir parçası olarak değerlendirildi. Eski adların iadesi, anadilde eğitim ve yayın haklarıyla birlikte, kültürel haklar mücadelesinin asli bir unsuru sayıldı. Günlük yaşamda eski adları kullanmak, bir siyasi duruş ve onur meselesi olarak görüldü.

Bu talepte enteresan olan nokta, bir bölümü Ermenice, Süryanice veya başka kökenli olan eski yeradlarının "Kürtçe" kabul edilmesi ve Kürt kültürel kimliğinin bir unsuru olarak benimsenmesiydi.[6]

Benzer talepler –bir siyasi oluşuma bağlı olmaksızın– Lazca konuşulan bölgede de güç kazandı. Çerkes çevrelerinde, Çerkes yerleşimlerinin yerel Çerkesçe adlarını canlandırma, hatta bu yapılamıyorsa Çerkesçe ad yaratma gayreti ortaya çıktı. Gürcü ve Arap dil alanlarında henüz kristalize olmuş bir eğilim olmasa da aynı yönde münferit sesler duyuldu.

1990'ların sonunda Artvin ilinde birçok köye, eski ve yeni adları bir arada gösteren karayolu levhaları kondu. Midyat ve Nusaybin'de 2004'ten itibaren yeniden iskân edilen Süryani köylerinde iki dilli tabelalara göz yumuldu.

5 Ad değiştirme komisyonunun 1970-1983 aralığındaki etkinliğine dair veri bulamadık. 1983'te askeri rejimin giderayak yeni bir yönetmelikle komisyonu canlandırdığı anlaşılıyor. Yeni yönetmelik uyarınca 1983-2000 arasında 280 köy adı değiştirilmiştir. Bunların hemen hepsi "olumsuz çağrışımları" nedeniyle yerel halkın talebi üzerine yapılan değişiklikler veya birleşme, ayrılma ve statü değişikliği nedeniyle yapılan idari düzeltmelerdir. Söz konusu dönemde "Türkçe olmadığı" için değiştirilen yeradına rastlayamadık.

6 Örneğin Cumhurbaşkanı'nın çıkışından sonra medyada hemen herkesçe "Güroymak'ın Kürtçe adı" olarak değerlendirilen Norşin, gerçekte Ermenice bir yeradıdır.

ii. Muhafazakâr Nitelikteki Talepler

Etnik farklılığa dayanan bu taleplerin yanında, Türkiye'nin etnik farklılık iddiası olmayan bölgelerinden gelen benzer sesler belki yeterince dikkat çekmedi.

Kadim yeradlarının yasaklanmasını yanlış bulan, toplumun geçmişiyle manevi bağının koparılmasına karşı çıkan, yerel kültürü ve kimliği savunan, eski adların iadesi için mücadele eden çevreler ilk günden beri vardı. Bunların etkinliği 2000'li yıllarda arttı.

Eski adların iadesi meselesi ilk kez 1980'lerin sonunda Özal hükümetinin yeni ilçeler kurma hamlesiyle gündeme geldi. İlçe statüsü kazanan bazı yerler, örneğin Artvin **Murgul**, Antalya **İbradı**, Hatay **Erzin**, fırsattan istifade TBMM kararıyla eski adlarını geri aldılar. 1990'ların belediyeleşme furyasında belediye olan birçok yerleşim, belediye meclisi kararıyla eski adını geri alma uğraşına girdi. 1987'den bu yana 100 civarında köy ve kasabanın eski adı, uzun bürokratik mücadeleler sonucunda iade edildi. Bazı belediyeler ise bu kadar "ileri gitmeden", eski köy adını cadde ve meydanlara vermek suretiyle yaşatma yolunu seçti.

Bölüm 7'deki tablodan görüldüğü üzere eski adı iade edilen yerler, Güneydoğu hariç, Türkiye'nin her bölgesine homojen olarak yayılmıştır. Son yıllardaki örnekler arasında Çanakkale **Evreşe**, Manisa **Adala**, Muğla **Bafa** ve **Bitez**, Denizli **Nikfer**, Antalya **Adrasan** ve **Ernez**, Adana **Misis**, Hatay **Payas**, Aksaray **Nürgüz**, Niğde **Fertek**, Kayseri **Germir** ve **Gesi**, Konya **Göynem**, Malatya **Girmana** ve **Orduzu**, Maraş **Hartlap** ve **Helete**, Zonguldak **Filyos**, Ordu **Fizme**, Trabzon **Kisarna**, Bayburt **Balahor** ve **Pülür**, Ardahan **Dedeşen** göze çarpar.

Etnik bir iddiaya dayandırmaksızın eski adların iadesini isteyenlerin çoğu, gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, yerel geleneğe ve yerel tarihe meraklı, "muhafazakâr" yapıda kişilerdir. Büyük bir bölümü kendini "Türk", hatta "Türk milliyetçisi" olarak tanımlar. Prensip olarak devlete yakın pozisyonları savunurlar, ama bu noktada resmi görüşe ters düşerler.

Bu çelişkiyi aşmak için benimsedikleri tipik strateji, iadesi istenen eski adların "aslında Türkçe" olduğunu, dolayısıyla "yanlışlıkla" veya bürokratik yetersizlik nedeniyle değiştirildiğini ileri sürmektir. Bunda, bir yanda yerel kimliğin bir parçası olarak benimsenen adları, diğer yanda "Türk" ve "İslam" olarak tanımlanan ve resmi anlatıyla şekillenen genel kimlik tahayyülünü bağdaştırma çabası göze çarpar. "Yabancı" olduğu ileri sürülen adlar, resmi anlatı içine yerleştirilmek suretiyle meşrulaştırılır.

Yaygın akıl yürütme şekli şöyle özetlenebilir:

a. Biz Trabzonlu'yuz (Kayserili'yiz vb.). Dedelerimizin geleneğinde buraya XX adı verilir.

b. Biz Türk'üz. Atalarımız Orta Asya'dan geldi.

c. Demek ki XX adı Orta Asya'dan geldi, dolayısıyla korunmalı.

Bu mantık bazen iadesi istenen geleneksel adların çarpıtılmasına kadar varabilir. Tipik bir örnek Bayburt'taki Manasi > Günedoğru > Manas köyüdür. Muhtemelen Ermenice kökenli bir ad olan Manasi yerine, köy halkının ve resmi makamların bir Kırgız destanından geldiğine inandığı **Manas** adı benimsenmiştir. Eğridir'de Yunanca Pétra'dan gelen Bedre **Beydere** kılığında geri gelmiş, Muğla'da Gevenes köyü Türkçe bir bitki adı olan **Geven** olarak yorumlanmıştır. Hatay'da **Batıayaz** olan Bitiyas (aslı Rumca Pedias), Ermenek'te **Balkusan** şeklinde geri gelen pre-Helenik Balkason/Balkasun, Aksaray'da **Tozkovan** kisvesine bürünen Toskavan aynı meyanda sayılabilir.

C . SONUÇ

Yeradları tartışmasının önümüzdeki dönemde daha da güçlenerek süreceğine kesin gözüyle bakabiliriz.

Bunda esas itici güç, Kürt siyasi hareketidir. Kürt kamuoyunun neredeyse ittifakla benimsediği bir duyarlılığa siyasi iktidarın uzun süre ilgisiz kalacağını veya direnmek isteyeceğini düşünmek yanlış olur.

Kürt taleplerinin ateşlediği tartışma, doğal olarak diğer bölgelerde de aynı yöndeki istekleri motive edecek, henüz cılız ve kararsız olan seslerin güçlenmesine zemin hazırlayacaktır.

Yeradları tartışmasında esas itici güç, Kürt siyasi hareketidir. Kürt kamuoyunun neredeyse ittifakla benimsediği bir duyarlılığa siyasi iktidarın uzun süre ilgisiz kalacağını veya direnmek isteyeceğini düşünmek yanlış olur.

Raporun amacı, bu yeradları tartışmasında yararlı olabilecek birtakım veriler sunmak, bazı kavramları netleştirmektir. Raporun sonunda iadenin olabilirliği, tarzı ve ölçüsü konusunda birkaç şahsi görüş ileri sürülecektir.

İkinci Bölüm

Coğrafyaya İşlenen Hafıza

Yeradları ilmi (İng. *toponymy*, Fr. *toponymie*, Alm. *Toponomastik*), tarihin, arkeolojinin ve dilbiliminin bir yan disiplini olarak 19. yüzyıl ortalarından beri akademik ilgi görmüştür.

Literatürde ortaya çıkan birkaç tema şöyle özetlenebilir:

A. YERADLARI ANLAMDAN BAĞIMSIZDIR

Prensip olarak tüm yeradlarının başlangıçta bir anlamı olduğu varsayılabilir. Fakat yeradları, orijinal anlamı unutulsa veya bozulsa da işlev kaybına uğramaz, kullanılmaya devam eder.

İstanbul, **Ankara** ve **İzmir** Türkçede anlamsızdır. Buna karşılık bu adların, anlamı şeffaf olan **Bingöl**, **Tunceli** veya **Eskişehir** adlarından daha az işlevsel olduğu söylenemez.

Fakat tersi ileri sürülebilir. Güncel dilde anlamı olan yeradları, çiftanlamlılığa izin verdiği ve bağlama aykırı çağrışımlara sahip olabildiği için pratikte rahatsız edicidir. **Yörük** köyünde yaşayan biri yörük olmayabilir; **Dağbaşı** köyünün ulaşımı kolay ve uygar bir yer olduğunu kuşkucu muhataplara karşı savunmak gerekebilir. Urla tamircilerini Google'da bulmak kolaydır ama **Çeşme**'de zorluk çekilebilir.

Türk dili bu duruma karşı yeradlarını sistemli olarak anlamsızlaştıran bir stratejiye sahiptir. Normal sözcük vurgusu Türkçe adlarda son hecededir. Oysa çoğu yeradında vurgu sondan önceki heceye aktarılır. Son hecede vurgulu *taksím* ve *şişlí* anlamlı sözcüklerdir; sondan önceki hecede vurgulu **Táksim** ve **Şíşli**, anlamdan arınmış yeradlarını ifade eder.

İngiltere ve Almanya'daki yeradlarının çoğu bugünkü dilde –daha doğrusu bugünkü dilin eski bir formunda– anlamlıdır. Buna karşılık bin ila bin beş yüz yıllık süreçte bu adların büyük çoğunluğunun anlamı kaybolmuştur. Bromwich, Gotham ve Canterbury İngilizcedir, ama günümüz dilinde anlam ifade etmezler. Wadersloh ve Dünningen "Almanca" olarak algılanır, ama özel eğitim görmemiş bir Alman bu adları açıklayamaz. Bu yüzden yeradlarının anlamına dair popüler yayınlar bu ülkelerde büyük ilgi görür.

Anlamdan bağımsız yaşama özelliği sayesindedir ki yeradları, orijinal adlandırma gerekçesi ortadan kalktıktan sonra dahi, nüfus yapısındaki, dildeki, siyasi ve hukuki durumdaki, fiziki çevredeki büyük değişikliklere rağmen kullanımda kalabilir. **Taksim**'de su dağıtım şebekesini, **Levent**'te başıbozuk Anadolu askerinin kışlasını, **Karaköy**'de Karay Yahudi cemaatini hatırlayan kalmamıştır. Gene de bu adlar yaşamaya devam eder. Tiberius Caesar döneminin unvan politikaları veya Bizans yeradlarının Arapçaya aktarılma koşulları çoktan unutulduğu halde, **Kayseri** adı varlığını sürdürür.

B. YERADLARI UZUN ÖMÜRLÜDÜR

Anlamından soyutlanan yeradları bazen şaşırtıcı ölçüde kalıcı olabilir. Bir yeradı, anlamı, hatta dili unutulduktan binlerce yıl sonra –kurallı fonetik değişimlere uğramış olarak– yaşamaya devam eder.

En çok incelenmiş kıta olan Avrupa'da yeradlarının büyük bir bölümünün geçmişi MÖ 1. binyıla dek izlenebilir. Fransa yeradları, Milattan kısa süre sonra sönmüş olan Gal dili hakkındaki en önemli bilgi kaynağımızdır.[7] Alman yeradları, Kavimler Göçü döneminin Germen aşiret dağılımları konusunda detaylı bilgi verdiği gibi, MÖ 1. binyıla ait Kelt yerleşimlerine, hatta ondan önceki Neolitik Çağ'ın proto-Avrupa kültürüne dair ipuçları taşır.[8] Britanya yeradları, 5. yüzyıldaki Anglosakson ve 8. yüzyıldaki Viking yerleşimleri sürecini şaşırtıcı bir sadakatle yansıtır.[9]

Yunan yeradlarının önemli bir bölümünün Eski Bronz Çağı'na ait bir Anadolu kültürüyle eş dilde olduğu, Paul Kretschmer'den bu yana bilinmektedir.[10]

Anadolu yeradları da en az Avrupa'dakiler kadar eskidir. Mesela:

- Tiglat (**Dicle**), Purattu (**Fırat**), Xaran (**Harran**), Meliddu (**Malatya**), Marqasu (**Maraş**), Matiata (**Midyat**), Nisibina (**Nusaybin**), Ziqirtu (**Siirt**), Serug (**Suruç**) adları MÖ 2. binyıl başına ait Asur kaynaklarında anılır.
- İmparatorluk dönemi Hitit kaynaklarında Adaniya (**Adana**), İngila (**Eğil**), Gamaxa (**Kemah**), Sexariya (**Sakarya**), Tarşa (**Tarsus**) mevcuttur. Urartu yazıtlarında Arzastu (**Erciş**), **Palu**, Zuaini (Sarıkamış **Zivin** köyü), Utu (Erzurum **Büyüktuy** köyü) zikredilir.
- MÖ 9. yüzyılda derlenen Homeros destanlarında İmbros (**İmroz**, şimdi Gökçeada), Ainós (**Enez**), Smyrnê (**İzmir**), Klazomenai (**Kilizman**, şimdi Güzelbahçe), Sinôpê (**Sinop**), Kytoros (Cide ilçesine adını veren **Cideros**), Perkote (> Perkosios > **Bergos**, şimdi Umurbey) vardır.
- Yunanca +ssós ekli olup Türkçede (Yunanca adın akkuzatif biçiminden) +son, +sun veya +sın şeklini alan adların hemen hepsi, Yunan-öncesi bir Anadolu diline, belki Luwiceye veya onunla akraba bir Hint-Avrupa diline aittir. **Ablasun**, **Adırmusun**, **Adrasan**, **Ağlasun**, **Alasın**, **Avason**, **Balkason**, **Bolasan**, **Boyasın**, **Canasın**, **Dadasun**, fasulyasıyla ünlü **Dermason** (Telmessós), **Elmasun**, **Eylesun**, **Gelbulasın**, **Giresun**, **Göksun**, **Hormusun**, **Kesresun**, **Keşan**, **Kiresun**, **Mamasun**, **Mudasun**, **Muğlasun**, **Muncusun**, **Parlasan** (Parnassós), **Samsun** (Amissós), **Sineson**, **Tavlusun**, **Tersun**, **Tırmısın** (Termessós), **Yaylasun** (İalyssós) bunlardandır.
- Yunanca +andá/+wandá ile biten ve Türkçede +anda, +ende, +andı veya +antı şeklini alan adlar –**Atlantı, Balganda, Çalmanda**, Dalanda (**Darende**), **Gevende**, **Gezende**, Kalanda (**Gelenbe**), **Karandı**, **Karsantı**, **Larende**, Pasanda (**Basantı**), Padyanda (**Pozantı**), **Sinandı**, **Yalanda**, **Zamantı** gibi– Yunan öncesinden devralınmıştır. En az 3000 yıldan beri kullanımda oldukları varsayılabilir. Büyük İskender

7 Nègre 1990-1998, *Toponymie générale de la France*, 3 cilt, Cenevre: Librairie Droz.

8 Bach 1953-1954, *Deutsche Namenkunde*, Bd II/ 1 & 2: Die deutschen Ortsnamen, Heidelberg.

9 Smith 1956, *English Place-Name Elements*, 2 cilt, Londra; (ed.) A. Mawer ve Stenton 1924, *Introduction to the Survey of English Place-Names*, Cambridge University Press.

10 Kretschmer 1896, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*; tıpkıbasım Göttingen, 1970. Kretschmer, Yunan dili tarihi alanında çığır açan bu eserinde, Yunan yarımadası ile Anadolu'da yaygın olan +ss- ve +nth- ekli yeradlarının Yunan-öncesi bir dile ait olduğunu ileri sürmüştür. Haley ve Blegen, "The Coming of the Greeks" adlı makalelerinde Kretschmer'in varsayımını arkeolojik verilerle birleştirerek, +ss- ve +nth- takılı yeradlarının Anadolu ile Yunanistan'da ortak olan bir Bronz Çağı kültürüne ait olduğunu kanıtlamıştır: Haley ve Blegen 1928, "The Coming of the Greeks", *American Journal of Archeology* 32, s. 141-154.

Anadolu'yu fethettiğinde bu isimler çoktan yerleşikti.

- Anadolu kentlerinin birçoğu Helenistik çağ krallarının veya onların yerini alan Roma imparatorlarının adını taşır. Antioxeia **> Antakya**, Seleukeia **> Silifke**, Attaleia **> Antalya**, Amastris **> Amasra**, Mithrapolis **> Midrebolu**, Samosata **> Samsat**, Nikomedia > İznikmid > **İzmit**, Polemonion > **Bolaman**, Arxelaida > **Erkilet,** belki Prousa **> Bursa** bunlardan ilkine, Hadrianupolis **> Edirne**, Sebasteia **> Sivas**, Kaisaria **> Kayseri**, Neokaisaria > **Niksar**, Germanikopolis **> Ermenek**, Klaudiopolis **> Bolu** ikincisine örnektir.
- Türkçeye alınarak bugüne gelen veya 20. yüzyılda silinen Ermenice yeradlarının önemli bir bölümü Ermeni dilinde anlam ifade etmez. Bunların bazılarının Urartuca, Hurrice veya henüz bilinmeyen başka yerel dillerden miras kaldığı muhakkaktır. Mesela: Xlad > **Ahlat**, Sper > **İspir**, Gamax > **Kemah**, Olti > **Oltu**, Namravan > **Narman**, Gars > **Kars**, Arceş > **Erciş**, Dercan > **Tercan**.

C. YERADLARI KÜLTÜR MİRASIDIR

Bu denli kalıcı olabilen yeradları, insanlık tarihine dair önemli bir bilgi kaynağıdır. Tıpkı arkeolojik kalıntılar, tarihi yapılar, yazıtlar, sikkeler ve mezar taşları gibi, toplumun –ve insanlığın– geçmişine ışık tutarlar.

Örneğin:

- Anadolu yeradları, Yunan-öncesi Anadolu dilleri hakkında eldeki en kapsamlı kaynaklardan biridir. Son yıllarda Anadolu dilleri hakkındaki akademik tartışmanın önemli bir bölümü toponimler üzerinden yürütülmektedir.
- Anadolu'nun Türkler (ve Kürtler) tarafından iskânı sürecinde klasik tarih kaynaklarının karanlıkta bıraktığı pek çok husus, yeradlarının analizi sayesinde aydınlatılabilir.

Bu denli kalıcı olabilen yeradları insanlık tarihine dair önemli bir bilgi kaynağıdır....

- Roma dönemi ulaşım ağı hakkında önemli bir bilgi kaynağı olan "Peutinger Tablosu" ve "Tabula Antoniniana" gibi menzil tabloları, ancak yeradlarının titizlikle incelenmesi sayesinde anlamlı hale getirilebilmiştir.
- Türk tarihçiliğinde, tarihi belgelerdeki verileri mikrocoğrafyadaki yeradlarıyla karşılaştırarak verimli sonuçlar elde eden bir isim, Kuzeydoğu sınır illerini inceleyen Fahrettin Kirzioğlu'dur.[11] Yerel bir tarihçi olan Ramazan Toparlı, yerel gelenekte yaşayan yeradlarını inceleyerek 12. yüzyıldaki Miryokefalon Savaşı'nın sırlarını – sürprizli bir şekilde– çözmeyi başarmıştır.[12]

Birçok yeradı, tarihçi ve arkeolog için değerli ipuçları gizler:

- Yerel kullanımda hâlâ **Sünür** adı verilen Bayburt Çayıryolu kasabası, Strabon'un Roma ülkesi ile Armenia arasındaki sınır kapısı olduğunu belirttiği Synoria'yla aynı

11 Kirzioğlu 1953, *Kars Tarihi*, İstanbul, ve Kirzioğlu 1976 *Türklerin Kafkas-illerini Fethi: 1451-1590*, TTK. Titiz bir araştırmacı olan Kirzioğlu, maalesef araştırmalarının sonuçlarını ideolojik önyargılarına kurban etmekten kurtulamamıştır.

12 Toparlı 2010, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, Ankara. Toparlı, Bizans vakanüvisi Niketas Khoniatês'in eserinde geçen yeradlarını Osmanlı ve Selçuklu kaynaklarında geçen yeradlarıyla ve halk belleğinde yaşayan adlarla titiz şekilde karşılaştırarak bugünkü Eğirdir Gölü'nün boğum yerinden doğu-batı istikametinde geçen tarihi bir yolun varlığını kanıtlar. Tarihçiler arasında uzun süreden beri bilmece niteliğinde olan Myriokephalôn mevkiini, halen Eğirdir Gölü'nün yükselen suları altında kalmış olan Yenice Köprüsü mevkiine yerleştirir.

yer midir? O halde imparatorluk sınırı MS 1. yüzyılda bugünkü Gümüşhane-Bayburt il sınırı mıydı? 20. yüzyıl başında bölgedeki Rum/Ermeni yerleşimleri sınırının bununla tam olarak çakışması tesadüf müdür?

- Çanakkale'deki Alexandreia Troas ören yeri, halk arasında **Eski İstanbul** adıyla tanınır. Bunun yakınındaki **Kestanbol** kaplıcası, Yunanca Palaia Konstantinópolis ("eski Konstantinopolis") adından evrilmiş olmalıdır. Bu isim oradaki harabelerin İstanbul'a benzerliğinden dolayı verilmiş olabilir mi? Yoksa İstanbul başkent olmadan önce Konstantin kenti burası mıydı?
- **Kumburgaz** adı 17. yüzyıl kaynaklarında Konom veya Kunum burgazı olup, muhtemelen Bizans'ın hazine nazırı olan Oikonómos'tan "defterdar kulesi" gibi bir anlamı düşündürür. Bu kulenin bugün izi var mıdır?
- Ermenice adı Manawazgerd ("Manawaz kalesi") olan **Malazgirt** hisarına adını veren kişi, Urartu kral soyunun kurucusu olarak yazıtlarda anılan Menuwas'la aynı kişi midir?
- Şimdiki adı Gazi mahallesi olan Rize Pazar'ın **Hoşnişin** köyünde yaşayıp (Lazca ve Türkçe dışında) ayrı bir dil konuşan halkın varlığı Evliya Çelebi'den beri kaydedilmiştir. Acaba bu halklar, Kürt veya Türkmen asıllı Rişvan aşiretinin Hoşnişin koluyla bağlantılı olabilirler mi?
- Erzurum'un **İspir** vadisine adını veren antik Speiroi kavmi ile, Ermeni kaynaklarında Van Başkale'deki **İspiriz** Dağı'yla bağlantılı olarak anılan halk aynı mıdır? Antik Yunan kaynaklarına göre tıpkı Gürcücedeki gibi sa+ önekiyle yeradı yapan bu kavim, Gürcülerle bağlantılı mıydı?

Yeradlarının gelişigüzel değiştirilmesi, kültür mirasının tahribiyle eşdeğerdir:

- **Gûristan** ("gâvur mezarlığı") > **Göristan** > **Görenli** > **Sugören**. Gûristan genellikle ören yerlerine, özellikle nekropollere verilen addır. Yapılan iş, arkeolojik sit alanına apartman yapmaktan farksızdır.
- **Rumçanlısı** ("Rum kilisesi") > **Gâvurçamlısı** > **Güzelçamlı**. Kilisenin izi tahrip edilmiştir.
- **Baladiyanos** (Rumca Palatiános "saraylı") > **Biladıyunus** > **Yunuseli**. Bizans tarihinden bir sayfa silinmiştir.
- **Çingârlar** ("çingeneler") > **Çenger** > **Çimdar** > **Kavaközü**. Etnik geçmiş silinmiştir.
- **Kanlıkışla** ("Kanğlı aşireti kışlağı") > **Şanlıkışla**. Üstelik Türk etnik geçmişi silinmiştir.
- **Karalar** ("Araplar" veya "Fellahlar" anlamında) > **Öztürk**. Bu kez kasıtlı sahtecilik vardır. Kaçak inşaata Türk bayrağı çekme geleneği akla gelmektedir.
- **Hacıağaç** ("dilek için ziyaret edilen kutsal ağaç") > **Acıağaç**. Kültür mirası silinmiştir.
- **Karadağî** ("kara eşkıya") > **Karadayı**. Yerel tarih silinmiştir.

Parantez: Kültür Mirasının Tahribi TC Yasalarına Göre Suçtur

Türkiye'de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'yla belirli taşınır ve taşınmaz varlıklar kamu koruması altına alınmış ve bunlara zarar verilmesi sert cezalara bağlanmıştır.[13]

Kanun'un 6. maddesi korunması gereken varlıkları uzun bir liste halinde ayrıntılandırır.

13 **21.07.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 23.07.1983 tarihli ve 18113 sayılı *Resmi Gazete*.**

Listedekilerin bir kısmı şöyledir:

> […] kaya mezarlıkları, yazılı ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri … kale, hisar, burç, sur, tabya ve istihkâmlar […] harabeler, kervansaraylar […] kümbet ve kitabeler, sarnıç ve kuyular, tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, sunaklar […] köşkler, evler, yalılar […] mezarlıklar […] eski anıt ve duvar kalıntıları […]
>
> […] tarihöncesi ve tarihi devirlere ait […] antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür varlığı. (madde 23)

Tarihi yeradlarının, bu sayılanlar kadar önem ve özellik taşıyan kültürel varlıklar olduğu açıktır.

Yaygın inancın tersine kültür varlıklarını korumaktaki amaç "turist gelsin döviz bıraksın" değildir. Bu varlıklar insanlığın ortak kültürel mirası oldukları için korunur. Kaybolmaları, insanlığın kültür hazinesine kestirebildiğimiz veya bugün için kestiremediğimiz bir zarar vereceği için değerli sayılırlar.

Türkiye'nin taraf olduğu Dünya Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin gerekçe metni de aynı mantığa vurgu yapar: "Kültürel ve Doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiği […]."

Türkiye'de eski yeradlarını değiştiren ve unutturmaya çalışan zihniyetin, aynı zamanda gayrimüslimlere ait tarihi kilise, anıt, mezarlık, yazıt, ev, mahalle gibi eserleri tahrip eden anlayış olduğu bilinir. Bu iki proje aynı dönemde ve muhtemelen aynı kadrolar eliyle yürütülmüştür.

Ülkemizde yakın yıllara kadar "vatani görev" sayılan, ya da en azından bu bakış açısıyla mazur görülen kilise vb. tahripçiliği günümüzde suç kabul edilmekte ve 2863 sayılı kanunun 65/a maddesi uyarınca 2 ila 5 yıl hapisle cezalandırılmaktadır. Bundan 50 yıl önce Van Gölü çevresindeki tarihi manastır ve kiliseler sistemli olarak yıktırılmış ve Ahtamar Kilisesi de bu yıkımdan tesadüf eseri kurtulabilmişken, bugün bu kilise muazzam paralar harcanarak devlet tarafından onarılmaktadır.

Eski eserler konusunda görülen bu zihinsel evrimin henüz eski yeradları konusuna yansımamış olması üzücüdür.

Türkiye'de eski yeradlarını değiştiren ve unutturmaya çalışan zihniyetin, aynı zamanda gayrimüslimlere ait tarihi kilise, anıt, mezarlık, yazıt, ev, mahalle gibi eserleri tahrip eden anlayış olduğu bilinir.

E. YERADLARI YEREL KİMLİĞİN BİR UNSURUDUR

Yeradları sadece belge değeri taşımaz, aynı zamanda yerel (ve bölgesel, ulusal) kültürün tanımlayıcı bir ögesi olarak önem taşır.

Bazı yeradları ulusal kültüre mal olmuştur. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Erzurum, "Türk" veya "Türkiyeli" kültürel kimliğinin yapı taşlarıdır. Bunlar çıkarıldığında Türk ve Türkiyeli kavramlarının içi boşalır.

Aynı şekilde Krinta, Çufaruksa, Hundez ve Kono çıkarıldığında "Oflu" kültürel kimliğinden geriye çok şey kalmaz. Ketizmen'i, Kastal'ı, Palavar'ı olmayan Elbistan, anlamsız bir isim olur.

Bu isimler, "Türkiyeli" ya da "Oflu" veya "Elbistanlı" kimliğini oluşturan kolektif hafızanın ögeleridir. Zengin çağrışımları vardır.

Türkiye'de yeradlarının değiştirilmesi, bu anlamda, eski evleri yıkıp yerine apartmanlar yapan çağın ve zihniyetin eseridir. Bu ikisinin kültürel sonuçları da aşağı yukarı aynıdır.

Daha önemlisi bu çağrışımlar, "yabancı"ların aynı konuya dair çağrışımlarından farklı çağrışımlardır. Ketizmen, Elbistanlı olmayan birine anlam ifade etmez; etse de muhtemelen "yanlış" anlam ifade eder. Dolayısıyla Ketizmen adına yüklenen veya yüklenmeyen anlam, bir "Elbistanlı"yı Elbistanlı olmayandan ayırır.

Yerel kültürün malı olan hikâyelerde, masallarda, şarkılarda, türkülerde, deyimlerde, atasözlerinde, görsel imgelerde bu adlar yer alır. Kişiler, topluluk içindeki ilişkilerinde kendilerini bu adlardan oluşan bir zihinsel coğrafya içine yerleştirerek tanımlarlar ("şu kişi İzmirli'dir – Kono'ludur–, şöyle şöyle olur, filanı bilir, falanı anlamaz"). Bu isimlerle örülmüş bir zihin dünyası sayesinde kendilerini başkalarından – mesela bir Brezilyalı'dan veya Yozgatlı'dan– farklı ve bazı bakımlardan daha değerli hissederler. Bu sayede kişilik kazanırlar. Üniform bir insanlık denizi içinde yok olmaktan kendilerini korurlar.

Modern bireyci düşüncenin varsaydığının aksine, kişiler toplumda sadece –veya öncelikle– bireysel özellikleri ve kazanımlarıyla ayrışmazlar. Öncelikle çeşitli kademelerdeki kolektif kimlikleriyle tanımlanır ve başkalarından ayrışırlar. Mensup oldukları gruplara dayanarak kişisel değer ve saygınlık talep ederler.

Kolektif kimliklerin en önemlilerinden biri olan yerel kimliği tahrip etmek, bu anlamda, kişileri toplum içinde yalnız ve çıplak bırakmakla eşdeğerdir.

Şüphesiz silinenler yerine ortaya çıkan yeni yeradları da bir süre sonra zihinsel coğrafya içinde yerlerini alır. Gesi silindikten bir süre sonra Bağyurdu anlam kazanabilir; kültürel kimliğin ögesi haline gelir, çağrışımlar biriktirir. Temel toplumsal ihtiyaçların ilelebet karşılıksız kalması düşünülemez.

Gelgelelim, ortada telafisi mümkün olmayan bir kayıp vardır: Yüzlerce yıllık bir kültürel birikim, zengin bir çağrışımlar yumağı kaybedilmiştir; kuşaklar boyu yontulup şekillenmiş bir kültürel varlığın yerine, sıfırdan yenisinin inşa edilmesine girişilmiştir.

Türkiye'de yeradlarının değiştirilmesi, bu anlamda, eski evleri yıkıp yerine apartmanlar yapan çağın ve zihniyetin eseridir. Bu ikisinin kültürel sonuçları da aşağı yukarı aynıdır.

Üçüncü Bölüm

Yapay Coğrafyaların Yaratılması

Yeradları muhafazakârdır. Büyük sosyal değişimlerde ve istila hareketlerinde dahi, çoğu korunur. Normal koşullarda yeni yeradları, ancak a) yeni iskân edilen yerlerde veya b) var olan yerleşimlerin hukuki statüsündeki radikal değişiklikler sonucunda ortaya çıkar.[14]

Yeradlarının siyasi nedenlerle ve topluca değiştirilmesi, modern çağın tipik bir fenomenidir. 19. yüzyıl ortalarında yeni Yunan milliyetçiliğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmış, Avusturya İmparatorluğu'nun ve Balkanların bölünme sürecinde önem kazanmış, Sovyet Devrimi ertesinde farklı bir siyasi boyuta ulaşmıştır.

Değiştirmenin amacı, a) toplumun geçmişle bağının koparılması, b) egemen olan bir dil veya kültürün etkisinin kırılması, c) devletin siyasi tahayyülüne daha uygun bir toplumsal kimlik bilincinin inşa edilmesi olabilir.

Toplumsal kimliğin tanımlayıcı ögelerinden biri olan yeradlarının topluca değiştirilmesi, "biz kimiz" sorusuna yeni bir cevap verilmesi demektir. Bunun devlet tarafından yapılması, yaygın deyimiyle bir "toplum mühendisliği" faaliyetidir.

Bu konudaki Türkiye deneyimi, gerek nicelik gerek nitelik bakımından dünyadaki emsallerden ayrılır.

Değiştirmenin amacı, a) toplumun geçmişle bağının koparılması, b) egemen olan bir dil veya kültürün etkisinin kırılması, c) devletin siyasi tahayyülüne daha uygun bir toplumsal kimlik bilincinin inşa edilmesi olabilir.

A. ALT DİLİN YÜCELTİLMESİ

Dünyada en yaygın olan uygulama, egemen bir dildeki yeradları yerine yerel dildeki adların benimsenmesidir. Yeradı politikalarına ilişkin uluslararası literatürün ana konusunu bu oluşturur. Oysa Türkiye'de yapılan şey bundan farklıdır.

i. Dil değiştirmenin tipik örneği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'da Almanca yeradları yerine yerel dildeki eşdeğerlerinin konmasıdır. Danzig yerine Gdańsk, Kalsbad yerine Karlovy Vary, Raab yerine Győr, Pressburg yerine Bratislava gibi.

   Benimsenen adlar, yerel dilde (Lehçe, Çekçe, Macarca) zaten var olan, ya da biraz zorlama pahasına "hatırlanan" adlardır. Eskiden beri egemen olan ve yüksek statüye sahip olduğu kabul edilen bir ulusal dil (Almanca) yerine, daha düşük statüde sayılan bir BAŞKA dilin egemenliği ilan edilmiştir.

14 Türk yerleşimine en erken maruz kalan bölgeler olan Doğu ve İç Anadolu'da var olan Türk-öncesi yeradlarının çoğu korunmuştur. Osmanlı diyarında 15. yüzyıl ortalarında yeradlarının topyekûn Türkçeleşmesi, a) hukuki yapılanmadaki radikal değişimle ve b) belki devlet eliyle yürütülen bilinçli bir mühendislik faaliyetiyle açıklanabilir.

ii. Uluslararası sahada kabul gören eksonimler[15] yerine yerel endonimlerin dayatılması, aynı ilkenin bir başka uygulaması olup emperyalizm-sonrası çağın tipik tezahürleri arasındadır. Hindistan'ın bağımsızlığından sonra Britanya İmparatorluğu döneminden kalan çok sayıda yeradı yerel dildeki isimlerle değiştirilmiştir (örneğin: Bombay, Madras ve Calcutta yerine Mumbai, Chennai ve Kolkata). Burma'nın 1988'de Myanmar olarak düzeltilmesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Constantinople yerine İstanbul'da diretmesi örnek verilebilir.

iii. Avrupa Birliği'nde baskın eğilim, yerel dil veya lehçedeki endonimlerin ulusal dildeki eksonimlere tercih edilmesi ya da iki biçimin yan yana kullanılması yönündedir. Katalanca, Baskça, Bretonca, Galce ve İskoç Gaelcesindeki yeradları, ilgili ülkelerde ulusal dilin yanı sıra resmi kullanıma da sokulmuştur. Slovakya'nın, Macar azınlığın kullandığı Macarca adları tanımaya direnmesi eleştiri konusudur.

Katalonya'da Franco döneminde kamu alanında yasaklanmış olan Katalan dili, 1979'dan bu yana bölgesel yönetimde tek resmi dildir. Bölgesel yönetimin resmi işlemlerinde Katalanca yeradları, ulusal yönetimde ise çoğu zaman İspanyolca (Castellan) adlar kullanılmaktadır. Bölgedeki karayolu levhalarında, iki dilin kullanıldığı otoyollar dışında, Katalanca egemendir.

Galler yerel parlamentosunun 2007 tarihli Gal Dili Planı'na (Welsh Language Scheme/ Llywodraeth Cynulliad Cymru) göre, karayollarında tüm yerleşim birimi adlarının iki dilli olarak gösterilmesi zorunludur. Hangi dilin önce gösterileceğine yerel yönetim karar verecektir.

İrlanda'nın bağımsızlığından sonra bu ülkede kullanılan İngilizce yeradlarının birçoğunun yerine (örneğin Kingston yerine Dún Laoghaire) veya onların yanı sıra (örneğin Dublin ile birlikte Baile Átha Cliath) Gaelce adları resmi kullanıma sokulmuştur.

iv. **Kanada**'da fiziksel coğrafya adlarının Fransızca ve İngilizce versiyonlarının yan yana kullanılması yasa gereğidir; buna karşılık yerleşim birimleri yerel nüfusun tercih ettiği dilde tek resmi ada sahiptir. 1987'de Frobisher Bay kasabasının adının İqaluit olarak değiştirilmesinden bu yana, kuzey bölgesindeki İnuit yerleşimlerinin hemen hepsi İnuit dilinde resmi adlara kavuşmuştur.

v. **Yeni Zelanda**'da 1946'da yasayla kurulan Yeni Zelanda Coğrafya Kurulu (New Zealand Geographic Board), yeradlarının İngilizce ve yerel Maori dilindeki biçimlerini yan yana kullanma politikasını (*dual naming policy*) benimsemiştir. Ada ülkesindeki dağ, akarsu, körfez vb. fiziksel coğrafya birimlerinin hemen hepsi ve yerleşim adlarının bir bölümü, resmi kullanımda çift isimle anılmaktadır.

Görüldüğü gibi bu örneklerin her birinde, düşük statüde olan yerel dilin, üstün sayılan ulusal veya uluslararası dile karşı pekiştirilmesi veya ön plana çıkarılması söz konusudur.

Ülkemizde Kürtçe yeradlarını canlandırma talebi de bu çerçeveye uyar. Egemen kültürün empoze ettiği adlar yerine, yerel halkın fiilen kullandığı ve "Kürtçe" kabul ettiği adlara dönüş önerilmektedir.

Oysa Türkiye'nin "Türkçeleştirme" adı altında giriştiği iş temelde bundan farklıdır. Başka bir

15 *Exonym*: "dış adlandırma". Zıddı *endonym*: "iç adlandırma". "München" endonim, "Münih" Türkçe eksonimdir. Bölgenin yerel lehçesinde şayet kentin adı başka bir şekilde söyleniyorsa, o lehçeyi savunanlar München adının Yüksek Almanca eksonim olduğunu, yerel lehçedeki biçimin tercih edilmesi gerektiğini ileri sürebilirler.

dile veya kültüre ait adlar kaldırılıp, onların yerine **Türklerin** veya **Türkçe konuşanların** tercih ettiği birtakım adlar getirilmemiştir. 15.000'i aşkın örneğin hemen hepsinde, ne yerel ne de resmi bir geçmişi olan, tamamen bürokratik yaratıcılığın eseri olan yeni adlar üretilmiştir. Etnik azınlıkların yanı sıra **Türklerin** ve **Türkçe konuşan resmi makamların da** kullandığı binlerce yeradı, devlet tarafından üretilen yeni adlarla ikame edilmiştir. Genel politika gereği, bu adların ses ve anlam bakımından eski adla alakası olmamasına özen gösterilmiştir.

İstisnalar çok enderdir. Konstantinopl/İstanbul örneği gibi, zaten öteden beri Türkler arasında kullanılan yerel adın resmi kimliğe kavuşturulduğu örnekler çok az sayıdadır. Bunun gibi, belki 20-30 örnekte Kürtçe adın tam çevirisinin Türkçede kullanıldığına tanık oluruz; bunların bir bölümünün, resmi ad değiştirme işleminden önce ve ondan bağımsız olarak Kürt ve Türk dillerinde ayrı ayrı kullanılan adlar olduğunu varsayabiliriz. Ancak bunlar bir yana bırakılırsa, örneklerin ezici çoğunluğunda amaç, **başka** bir dil topluluğunca tercih edilen adlar yerine **Türklerin** kullandığı adları öne çıkarmak değildir.

B. ESKİ ÇAĞLARA DÖNÜŞ

Yunanistan örneğinde durum yine farklıdır. Bu ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından bir süre sonra Türkçe, İtalyanca, Slavca, Vlahça ve post-klasik Yunanca kökenli olan yeradları "Yunan" ulusal kimliğine aykırı sayılarak, antik Yunanca yeradları canlandırılmıştır. İki bin yıl sürmüş bir işgal ve "bozulma" döneminin ardından, "hakiki" adlara geri dönüldüğü savunulmuştur. Örneğin Girit'in en büyük kentinin adı 7. yüzyıldan itibaren Arapça Xandak ("hendek"), geç Bizans Rumcasında Khandaks ve Osmanlı Türkçesinde Kandiye iken, 1913'te akademik bir kurulun kararıyla

15.000'i aşkın örneğin hemen hepsinde, ne yerel ne de resmi bir geçmişi olan, tamamen bürokratik yaratıcılığın eseri olan yeni adlar üretilmiştir.

Antik Çağ'dan beri unutulmuş olan **Hêraklion** adı canlandırılmıştır. **Delphoi** antik kentinin adı Ortaçağ'dan beri –değişen işlevi doğrultusunda– Marmarion ("mermerlik") olmuşken, eski isim yeniden ihya edilmiştir.[16]

Yapılan işi, Atina kentinin İtalyan ve Osmanlı eseri olan zengin tarihi dokusunu bozup kent merkezinde kırık dökük taşlardan oluşan dev bir arkeolojik alan yaratan zihniyetle kıyaslayabiliriz. Ama en azından teorik olarak, yapılanın tahribat değil koruma olduğu ileri sürülebilir.

Aynı şekilde Ermenistan Cumhuriyeti'nde 1924 ve 1991'den sonra Türkçe yeradlarının silinerek Ermenice tarihi adların geri getirilmesindeki amacın "hakiki" adlara dönüş olduğu savunulmakta ve Türkiye'deki uygulamayla kıyaslama girişimleri şiddetle reddedilmektedir.[17]

Geri dönüşün limiti nedir? Elli yıldan sonra Türkiye'de eski yeradlarına dönmek bizce halâ makul görünüyor. Filistinli Araplar altmış yıl

16 Anadolu'da Yunan işgali altındaki birçok yerin adının 1921-1922'de aynı anlayış doğrultusunda antik Yunanca isimlerle değiştirildiği anlaşılıyor. 1922'de kısa bir süre Solmissós adını alan Kırkınca/Çirkince köyü ile Maiandroupolis adı verilen Söke bunlardan ikisidir.

17 Eprikyan'ın coğrafya sözlüğüne göre bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan köy ve kasaba adlarının yaklaşık yarısı Türkçe kökenli iken, bunlardan 600 kadarı 1924-1988 yılları arasında Ermenice adlarla değiştirilmiştir: Eprikyan 1901-1903, Resimli Coğrafi Sözlük. Bu döneme ait tam gibi görünen bir liste http://www.isagambar.az/cefer-giyasi-eng.htm#book3 adresinde mevcuttur. Azeri nüfusun yaşadığı 90 kadar yer Türkçe/Azerice adını korurken, bu adlar da 1991 yılındaki bağımsızlık ilanından sonra değiştirilecektir.

sonra hâlâ İsrail'deki yerlerin eski Arapça adlarını kullanmakta ısrarcıdır. Prag'da komünist yönetimin devrilmesinden sonra bir günde 1948'in sokak ve semt adlarına geri dönülmüştür, buna karşılık 1918'in (Almanca) adlarına dönmek akla gelmemiştir. 2000 yıl önceki Yunanca adlara dönüş bunlarla aynı mıdır? Değilse, zaman aşımı süresi nedir?

Bunların kolay sorular olmadığı teslim edilmelidir.

C. SİYASİ SİMGE-İSİMLER

Kent ve kasabalara devletin ideolojik önceliklerini yansıtan adlar verilmesi, en eski devletlerden beri sık rastlanan bir olgudur.

Helenistik çağ kralları ve Roma imparatorları, yüzlerce kenti hükümdar adlarıyla onurlandırmışlardır. Meksika kentlerinin birçoğu Meksika bağımsızlık savaşının kahramanlarının adını taşır. Sovyetler Birliği'nde çarlık dönemini anımsatan veya dini değerlere referans yapan pek çok yeradı, rejim önderlerini veya proleter, ekim, devrim, kızıl, parti, komsomol, doğu, vatan, orak-çekiç, makina, fabrika gibi siyasi simgeleri içeren adlarla değiştirilmiştir.

Türkiye'de siyasi adlandırma akımı, görebildiğimiz kadarıyla, 1860'larda mantar gibi çoğalan **Aziziye**'lerle başlar. Abdülhamit yıllarında tespit edebildiğimiz 100 dolayında **Hamidiye**, Hamidabad, İhsanıhamid, Eserihamid, Kemerihamid, Ümranıhamid, Lütfihamid, Bünyanıhamid, Mamuretülhamid vs. vardır. Yine bu dönemde padişahın kız ve erkek çocuklarının adı Selimiye, Burhaniye, Nazımiye, Abidiye, Nuriye gibi yerleşimlere verilmiştir.

İttihat ve Terakki döneminde bir tek **Talatiye** (buna karşılık yeterli sayıda Reşadiye ve veliaht Yusuf İzzeddin Efendi onuruna bir adet **Yusufeli**) görülür. 1916'da Giresun kazası için **İttihad**, Rize sancağı için **Terakki**, Arhavi için **Teşkilat**, Hopa için **Cihadiye**, Şiran kazası için **Türkili**, Sürmene kazası için **Türkyuvası** adları önerilmişse de, uygulamaya geçilmemiştir.

1922-1926 arasında türeyen 30 civarında **Mustafakemalpaşa** (Kirmasti), **Kemalpaşa** (Nif, Makriyali, Vavri), **Mustafapaşa** (Sineson), **Gazipaşa** (Selinti), **Kemaliye** (Eğin, Mendehorya, Tirse) ve benzerleri, aynı geleneğin Cumhuriyet döneminde devam ettiğini gösterir. 1925'te tarikatlerin yasaklanmasının ardından "şeyh" veya "tekke" sözcüğünü içeren 20'ye yakın yeradının **Işıklar** olarak düzeltilmesi benzer bir anlayışın ürünüdür.

Ancak işin tabiatı gereği bu tür adlandırmalar, toplam yeradları mevcudunun çok küçük bir oranını temsil eder. 1960 yılının Sovyetler haritasına kaba bir bakış, yeradlarının ancak %1 kadarının siyasi nitelik taşıdığını gösterir. Türkiye'de de Cumhuriyet döneminde açık bir siyasi ve ideolojik düşünceyle verilen adların sayısı, değiştirilenlerin binde üçünü bulmaz. Cumhuriyet'in ilk beş yılında rejim liderinin adını alan birkaç yer ile, 1980'den bu yana patlama gösteren Ataköy, Atakent, Ataşehir, Atayurt vs.'ler bunda en büyük payı tutarlar.

İlginçtir ki topyekûn değiştirmenin gerçekleştiği 1928-1980 aralığında verilen adların neredeyse tamamı, Pınarbaşı, Armutlu, Karabelen, Esentepe vs. gibi siyasi açıdan "nötr" isimlerdir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde uyguladığı ad değiştirme politikası, dünyada emsalleri bulunan a) yerel dili yüceltme, b) geçmişe dönme ve c) siyasi sadakat bildirme modellerinden hiçbirine tam anlamıyla uymamaktadır. Yapılan şey, hem niteliği hem de niceliği bakımından, nevi şahsına münhasırdır.

Dördüncü Bölüm

Yanlış Gerekçeler

"Türkçeleştirme" lehine yaygın olarak gösterilen gerekçelerden ikisi üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

A. TÜRKÇE DEĞİL

Birinci iddia şudur: "Yeradları Türkçe olmadığı için değiştirildi. Türkiye Türklerindir, dolayısıyla yeradlarının da Türkçe olması doğaldır."

Bu iddia apaçık bir şekilde yanlıştır. Değiştirilen yeradlarının tümü Osmanlı ve TC resmi belgelerinde düzenli olarak kullanılan adlardır. Bu belgeler Türkçedir, başka bir dilde değildir. Başka dildeki yer adlarını TC yönetiminin değiştirmesi mantıken ve hukuken imkânsızdır. TC yönetimi ancak Türkçedeki resmi yer adlarını değiştirebilir.

Türkçe resmi kayıtlarda yer almayıp başka dillerde olan bazı yeradları, bu projeye ait web sitesinde yeri geldikçe gösterilmiştir. Ancak bunlar hiçbir şekilde "değiştirilen yeradları" kategorisinde mütalaa edilemez.

İstanbul'un Ermenice adı Bolis'tir. Bu ad hiçbir tarihte değişmemiştir. Kentin *Ermenice* adı hâlâ budur. Keza Yunanca Konstantinópolis adı da değişmemiştir. Değiştirilmesine teşebbüs dahi edilmemiştir. Nazımiye'nin Zazaca adı Kıslê'dir. Türkçe resmi belgelerde hiçbir tarihte kullanıldığına tanık olmadığımız bu adın "değiştirilmiş" olduğunu ileri süremeyiz. Türkiye devletinin Zazaca adları değiştirme yetkisi yoktur; bu yönde bir girişimi de görülmemiştir.

Bir yeradının kökeninde Yunanca, Kürtçe, Luwice veya Aramice olması, o yeradının Türkçe olmadığı anlamına gelmez.

İstanbul, Ankara ve İzmir Türkçeye Yunancadan alınmış adlardır. Ancak bu adlar Türk dilinin unsuru haline gelmiş, Türkçeye özgü fonetik dönüşümlere uğramıştır; "Türkçe" olarak algılanır, Türkçe cümlelerde kullanıldıklarında yadırganmazlar. Türkçe şiirlerde, romanlarda, türkülerde, deyimlerde, tarihi belgelerde, sözleşmelerde, reklam metinlerinde, kataloglarda sorunsuzca yer alırlar. Aşırı birtakım ideolojik söylemler dışında kimse bu adların "Türkçe olmadığını" iddia edemez. Buna karşılık *Konstantinópolis*, *Ángira* ve *Smírni* –üçü de etimolojik açıdan Türkçesiyle eşkökenli olduğu halde– Türkçe değil Yunancadır. O şekilde algılanır, "yabancı" sayılır ve gerektiğinde duygusal tepkilere konu olabilirler.

"**Evreşe** yolları dar", "**Gesi** bağlarında dolanıyorum", "**Erkilet** güzeli bağlar bozuyor", "**Niksar**'ın fidanları", "Burası **Muş**'tur yolu yokuştur" türkülerinde geçen yeradlarından ilk dördü Rumcadan, sonuncusu Ermeniceden devşirmedir. Türkçenin en popüler halk ezgilerinden birkaçına konu olmuş bu adları Türkçe saymamak akla ziyandır. Buna rağmen ikisi –Evreşe ve Gesi– "Türkçe olmadıkları" gerekçesiyle 1960'ta Kadıköy ve Bağyurdu olarak değiştirilmiş, ancak yakın yıllarda, belki bu türkülerin de delaletiyle, iade edilmiştir.

Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti yabancı adları değil, yabancı kökeni olan bazı TÜRKÇE adları değiştirmiştir.

Yapılan işe "Türkçeleştirme" adını vermek yanlıştır. "Tektipleştirmek", "devletleştirmek" veya "Türkçüleştirmek" daha açıklayıcı terimlerdir.

B. ERMENİLER, RUMLAR HAK İDDİA EDERLER

"O köylerin deyişen isimleri silersen eyi olur çünkü ermenilerin iddaaları var."

Bu tipik cümle, bir ilimizin eski yeradlarını tartışan bir internet grubuna gönderilen yorumlardan rastgele seçilmiştir. Ülkemizde yaygın olan bir anlayışı temsil eder.

Aklı başında görünen insanlar tarafından dahi savunulan bu görüşün eleştiri süzgecinden geçmesi, iki nedenle mümkün görünmemektedir.

Birincisi, Ermenice (veya Kürtçe, Rumca, Gürcüce) yeradlarına dayanarak birtakım "iddialar" ileri sürülecek olsa bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin idari bir tasarrufuyla bu iddiaların ortadan kalkacağını düşünmek abestir. Sonuçta eski isimlerin hepsi yazılı kaynaklarda mevcuttur. İddia güdecek durumda olanlar bu adları bilir veya kısa bir araştırma sonunda öğrenebilirler. Birtakım bilgilerin Türkiye içinde telaffuzunun yasaklanması, o bilgilerin ortadan kalkmasına yol açmaz, delil değerini de zayıflatmaz.

Tam tersine yasak, beraberinde kuşkuyu getirir. Birtakım bilgileri "iddialara" yol açacağı gerekçesiyle bastırmak, bastıran tarafın o iddiaları zımnen inandırıcı bulduğuna delalet eder. Delilleri saklamaya teşebbüs eden kişi, suçlu olduğuna inanan –ya da en azından suçlu bulunma korkusu taşıyan– kişidir.

Ermenice kaynaklı bir adın Türkçede kullanılıyor olması, o yer üzerinde Türkiye'nin iddiasını zayıflatmaz, aksine güçlendirir. O yerin artık Türkçeye DE mal edildiğini gösterir. "O ad Ermenice kökenli de olsa artık Türkçedir, o yerde benim DE hakkım var" mesajını verir. Sahte bir adla geçmişi perdeleme çabası ise, gerçeğin aslında "yabancı" ve rahatsız edici olduğunu kabullenmektir.

İkincisi, "Ermeni iddiaları" fikrini bir an için ciddiye alsak da, o iddialar yeradlarına dayandırılamaz. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'de Ermeni nüfus çoğunluğuna sahip olan yerlerin yarıdan çoğunun o tarihte kullanılan –ve Ermeniler tarafından benimsenen– adı Türkçedir. 20. yüzyıl başında Ermenice kökenli adı olan yerlerin büyük çoğunluğu ise o tarihte Türk veya İslam yerleşimidir. Dolayısıyla –17. yüzyıla veya daha öncesine gidilmediği sürece– Ermenice adlara dayanarak herhangi bir hak iddia etmek, iddia edeni zor durumda bırakmaktan başka sonuç vermez.

Aynı durum Rumca yeradlarında da geçerlidir. Trabzon ve Rize bölgesindeki Rumca isimli yerlerin tamamına yakını en az 17. yüzyıldan beri İslam nüfus çoğunluğuna sahip olmuştur. Buna karşılık 20. yüzyıl başında Trakya, Ege ve Batı-Orta Karadeniz bölgelerindeki Rum köylerinin %80 kadarının adı Türkçedir.

Bugünkü Kürt yerleşimlerinin yaklaşık üçte biri 20. yüzyıla Türkçe adlarla girmiştir.

Rus yönetimindeki Kars *oblast*'ına ait 1886 tarihli resmi verilerden aldığımız aşağıdaki liste, bu olguyu çarpıcı bir şekilde göz önüne serer[18] (E harfi Ermenice, G Gürcüce kökeni kesin olan adları göstermektedir).

Ermeni köyleri: Ayakgedikler, Başgedikler, Bayraktar, Bulanık, Çırgan, Hamzagerek,

18 **Badem 2010, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul. İsimler, tezimizi vurgulamak amacıyla seçilmiştir; Türkçe adı olan Türk, Kürtçe adı olan Kürt köyleri de vardır.**

Hasçiftlik, Karaxaç, Karakale, Mezra, Oğuzlu, Ortagedik, Tazekent, Büyükpirveli, Ermeni Aküzüm, Kızılçakçak, Kürekdere, Akçakale, Celal, Gülhayran, Çengilli, Karabağ, Ermeni Pifik, Armutlu, Başköy, Çürük, Baykara, Beğliahmet, Dölbentli, Eskigazi, Ortakale, Söğütlü Purut.

Rum veya Hayhorom (Rum kilisesine mensup Ermeni) **köyleri**: Azat, Hacıveli, İslamsor, Mağaracık, Maksutçuk, Vezin, Çilehane, Oluklu, Ortaköy, Handere, Karakurt, Karaurgan, Köroğlu, Mescitli, Sırbasan, Yeniköy, Bezirgângeçit, Çıplaklı, Kamışlı, Karakilise, Tuygun, Yenice.

Türk ve Alevi Türkmen köyleri: Ergine (E), Möküz (E), Cedere, Perkit, Vanaza (E), Purut (E), Sırazkom (E), Tırapenek (E), Sipanazat (E), Sipikor (*E Surp Krikor*), Bendivan (E), Zikaristav (G), Tatulet (G), Vartmana, Abur (E), Okam, Zurzuna.

Karapapak köyleri: Kinegi (E), Dalaver (E), İgnazor (E), Kamo, Sosgert (E), Suxara, Urta, Meredis, Zinzal, Pokraşen (E).

Müslüman Kürt köyleri: Arçoariç (E), Abuşaban, Artadut Söğütlü, Kavaklı, Türkmeşen, Çinamiç (E), Kasor (E), Panavas (E), Pifik (E), Zarapxane, Aykos (E), Çamik, Pertik (E), Altunbulak, Kızılkilise, Okçu, Lehimli, Nebioğlu.

Yezidi Kürt köyleri: Pıkner (E), Kösesöğütlü, Sıçanköy, Şatıroğlu, Şirin, Harabesusuz.

Eğer amaç Kars ilinde Ermenilerin geçmiş tarihe dayalı birtakım haklar ileri sürmesini önlemekse, mantıken Bayraktar, Oğuzlu, Akçakale ve Mescitli gibi adların da gizlenmesi gerekecektir, çünkü bunlar da Ermeni köyüdür. Bunun anlamsız olduğunu belirtmeye gerek yok.

Beşinci Bölüm

Ameliyatın İlk Evresi: İttihat ve Terakki

A. ENVER PAŞA TAMİMİ

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 23 Kânunuevvel 1331 [6 Ocak 1916] tarihli tamimi, Cumhuriyet döneminde izlenecek olan yeradları politikasının temel gerekçelerini veciz bir şekilde ortaya koyar:

> 1- Memalik-i Osmaniyyede **Ermenice, Rumca ve Bulgarca, hasılı İslam olmayan milletler lisanıyla yadedilen** vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, ilah. bilcümle isimlerin Türkçeye tahvili mukarrerdir. **Şu müsaid zamanımızdan** süratle istifade edilerek bu maksadın fiile konması hususunda himmetinizi rica ederim.
>
> 2- Mıntakanız dahilindeki ahzıasker rüesası ve memurin-i mülkiye ile birleşerek bu tahvilatı müş'ir cedvelleri tertip etsinler ve evvelemirde vilayet, sancak, kaza merkezlerinden başlayıp biten cedvelleri peyderpey karargâh-ı umumiye göndersinler. Toplanan cedvellerde tedkikat icra ve yekdiğerine çok benzeyen isimler bilmuhabere tebdil olunduktan sonra bunlar Dahiliye ve Posta nezaretlerine tamim ve tatbik edilmesi için gönderilecektir.
>
> 3- Yeni konacak isimlerin daima çalışmakta ibret ve miyar olacak **tarihi mefahir-i askeriyemizi şamil olması** mültezemdir. Gerek şimdi ve gerek evvelce vakayi-i hayriyeye maruz kalmış olan mevkiler oraya mahsus **şanlı hadisatı hatırlatması** ve bu vaki değilse en namuslu ve memleketine nafi hizmetlerde bulunup da vefat etmiş zatların isimleri zikredilmeli veyahut mevkiin daima mebzul ve maruf olan mahsulat, sanayi ve ticaretine, daima sabit kalacak ve sanat ve şekl-i coğrafisine yakışan isimler bulunmalı, velhasıl mekteb hocaları talebelerine coğrafya öğrettikleri sırada vatanımızın her parçasını zikrederken onlara aynı zamanda her mevkiin şanlı tarihine, iklim, mahsul, sanat ve ticaretine ait faideli mevzular bulabilmelidir.
>
> Bir de öteden beri yabancı da olsa nasılsa lisanen ülfet edilmiş isimlerin birdenbire başka lafzen hiç müşabeheti olmayan isimlere tahvili hem bazı yanlışlıkları ve hem de ala halihi ahali ağzında eski isimlerin dolaşmasını mucib olacağından ahalinin kabiliyet-i fıtriyesi nazar-ı mülahazaya alınmalı ve ona göre isim bulmaya itina edilmelidir. Mesela, bu zikredilen esas dahilinde isim bulmak kabil olmaz ise "Ereğli"ye Ergili veyahud "Erikli", Gelibolu'ya "Velibolu" demekle herhalde **ülfet-i sabıka ihlal edilmemiş olur**.[19]

19 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, İstanbul Vilayet Mektupçuluğu, nr. 000955, 23 Kânunuevvel 1331 (6 Ocak 1916) tarihli Enver Paşa'ya ait talimatname. (Sait Çetinoğlu'nun özel arşivinden alınmıştır.)

Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın en karanlık dönemlerinden birini "şu müsaid zamanımız" olarak değerlendirmektedir. Uluslararası haberleşmenin ve diplomatik etkileşimin minimum seviyeye indiği bu dönem, uzun vadeli bir ulusal projenin yürürlüğe konması için uygun zaman olarak görülmüştür.

Burada ilgi çekici olan birkaç noktaya değinilmelidir.

i. Adı değiştirilecek olan yerler "Ermenice, Rumca ve Bulgarca, hasılı İslam olmayan milletler lisanıyla yadedilen" yerlerdir. Cumhuriyet döneminde bu politika sürdürülecek, ancak "İslam olmayan milletlerin" dillerine bu kez Kürtçe ve Arapça gibi İslam olan fakat Türk olmayan toplumlarının dilleri de eklenecektir.

ii. Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın en karanlık dönemlerinden birini "şu müsaid zamanımız" olarak değerlendirmektedir. Uluslararası haberleşmenin ve diplomatik etkileşimin minimum seviyeye indiği bu dönem, uzun vadeli bir ulusal projenin yürürlüğe konması için uygun zaman olarak görülmüştür. Bu ifade, İttihat ve Terakki hükümetinin aynı dönemde uyguladığı diğer ulus inşası projelerinde de, yenilgi ve yıkım korkusunun getirdiği bir panikten ziyade, aynı soğukkanlı ve oportünist bakış açısının etkili olabileceğini düşündürür.

iii. İsim listeleri askeri ve sivil karma kadrolar tarafından hazırlanacak, fakat Harbiye Nezareti karargâhı tarafından onaylanacak ve yine karargâh tarafından içişleri ve posta idaresine "tamim" edilecektir. Aynı yapı Cumhuriyet döneminde de ana hatlarıyla korunmuştur. Ad değiştirme süreci silahlı kuvvetlerin yönetimde ağırlığının arttığı dönemlerde hızlanmış, askeri vesayetin zayıfladığı dönemlerde duraksamıştır.

iv. Ad değiştirme projesi aynı zamanda tarihin militarizasyonunu içerir. Adlandırmada öncelikle göz önüne alınacak temalar "mefahir-i askeriyemiz" ve "şanlı hadisat" olacaktır. Ancak bunlar bulunmadığı zaman, "namuslu ve memleketine nafi hizmetlerde bulunmuş zatlar", "mevkiin daima mebzul ve maruf olan mahsulatı" vb. isim kaynağı olarak kullanılabilir.

v. Yeni seçilecek adların eskileriyle ses veya anlam bakımından benzeşmesi tavsiye edilmiştir. Oysa Cumhuriyet döneminde izlenecek olan siyaset bunun tersidir; bu dönemde yeni adların eskileriyle ses veya anlam bakımından benzeşmemesine özellikle gayret edilecektir. Bu anlamda Cumhuriyet'in yaklaşımı Enver Paşa'nınkinden daha radikaldir. Eski adların hiçbir iz bırakmayacak şekilde silinmesi hedeflenmiştir.

B. RİZE YERADLARININ DEĞİŞTİRİLMESİ

Yeradlarını Türkçeleştirme politikası gerçekte yukarıda aktarılan genelgeden üç yıl önce, Balkan Harbi hezimetini hemen izleyen günlerde başlamıştır. Uygulamada zorluklarla karşılaşıldıktan sonra, 1916'da Enver Paşa genelgesiyle ikinci bir hamle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Elimizde 1900-1912 ve 1913-1927 dönemlerine ait eksiksiz köy listeleri bulunmadığı için, bu yıllar arasında değiştirilen yeradlarının tam bir envanterini çıkarmak henüz mümkün değildir. Ancak, değiştirme projesinin ciddi bir başarı kazanamamış olduğu ortadadır. Rize, Vakfıkebir, Erdek gibi birkaç münferit örnek dışında sistemli bir değişiklik belirtisi yoktur. İstanbul'da birkaç mahalle adı ile Trakya ve Batı Anadolu'da bariz şekilde Rumca veya Bulgarca olan yüz civarında yeradı değiştirilmiştir.

Dönemin en hacimli değiştirme operasyonunun uygulandığı yer Trabzon vilayetine bağlı Rize sancağıdır.[20] Bu süreç üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Sancak İdare Heyeti'nin köy ve mahalle adlarının değiştirilmesine ilişkin aldığı karar, Trabzon vilayetinin 2 Kânûn-i Evvel 1329 [15 Aralık 1913] tarihli telhisiyle Dahiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir.[21]

Belgede 224 yeradı ele alınmıştır. Bunlardan Türkçe anlamı olan 17'si ibka edilmiş (korunmuş), diğer 207 yerin adı değiştirilmiştir. Değiştirme oranı %92,5'tur. Değiştirilen adların Ermenice olan 10 kadarı hariç tümü Rumca veya Rumca vasıtasıyla aktarılmış eski dillerdedir. Türkçe olmadığı halde adı korunan tek yer, sancak merkezi olan Rize'dir.

Belirtmek gerekir ki bu tarihte Rize'de (merkezdeki küçük bir azınlık dışında) Rum nüfus yoktur. Muhtemelen 16. yüzyıldan itibaren egemen dil Türkçe olmuş, en geç 17. yüzyıldan itibaren merkez kasaba dışında gayrimüslim Rum nüfus kalmamıştır. Dolayısıyla Türkçe konuşan Müslüman ahalinin Rumca yeradlarını yaklaşık 400 yıldan beri koruduğu görülür.

Korunan adlar resmi kaynaklarda kaydedilmiş olan köy ve mahalle adlarıyla sınırlı değildir. Bölge kültüründe hemen her mevki, yayla, tarla, çiftlik, ev, vadi, tepe, köprü, kaya vb.'nin adı vardır ve büyük çoğunluğu Türkçe olmayan bu adlar halen rutin bir şekilde kullanılmaktadır.

1913'te verilen yeni adların ezici çoğunluğu, o yerin doğal konumunu veya fiziksel özelliklerini az ya da çok yansıtan, "doğal" isimlerdir: Akpınar, Bayırköy, Çanakçeşme, Çataltepe, Değirmendere, Elmalı, Gölyayla, İncesırt, Karaağaç.

20'ye yakın yere meslek adı verilmiştir: Balıkçılar, Çakmakçılar, Fıçıcılar, Halatçılar, Ekmekçiler, Dülgerli, Sepetçiler, Sabuncular, Şairler, Aşıklar, Yağcılar.

Yine 20 kadar yer, orada bulunan hayratın veya hayrat sahibi bir gerçek kişinin adını almıştır: Tekkeköy, Adacami, Medrese, Tophane; İslampaşa, Kaptanpaşa, Caferpaşa, Bahaeddinpaşa, Çataklıhoca, Azaklıhoca, Çukurluhoca, Gülbahar.

4 köye, dönemin usulü gereği hanedan mensuplarının adı verilmiştir (Bunlardan, 1913'te verilen ya da en azından da o tarihte resmileşen Hamidiye dikkate şayandır): Reşadiye, Hamidiye, Selimiye, Muradiye.

Milli, hamasi veya tarihi nitelikte olan hiçbir yeradı yoktur.

O tarihte verilen 207 yeni adın 190 kadarı halen kullanılmaktadır. 11 ad daha sonra tekrar değiştirilmiştir. Bunların birçoğunun, olumsuz çağrışımlarından ötürü reddedildiği anlaşılıyor. (**İşkencedere** "mekanik pres deresi" anlamındayken farklı anlama çekilebilir. **Tatlısu**, bölgenin yaygın travması olan dönmelik ihtimaline işaret edebilir. **Manastırköy** keza "olumsuz" bir geçmişin izini taşır. **Sepetçiler** seyyar satıcılığı ve belki Çingeneliği düşündürür. **Yetimhoca** yörede saygı duyulan bir tarihi kişi olduğu halde fazlaca alçakgönüllüdür. **Bozukkale**, **Kabakköy**, **Sinekli** ve **Köseli**, doğduğu yerden dolayı övünç duymak isteyen birini tatmin edecek adlar değildir.)

20 Bugünkü Rize ilinin batı bölümüne tekabül eden Rize sancağı, Rize (bugünkü Merkez, Derepazarı, Güneysu, İyidere), Karadere (Kalkandere), Kurayı Seba (İkizdere) ve Mapavri (Çayeli) kazalarını kapsamaktaydı. İlin doğu bölümünü kapsayan Lazistan sancağı değişimden etkilenmemiş, o bölgedeki yeradları ancak 1960'ta Türkçeleştirilmiştir.

21 Başbakanlık Arşivi DH. İD. 97-2/25. (http://muhammetsafi.blogcu.com/osmanli-belgelerinde-cayeli/626352 adresinde faksimile mevcuttur.)

Tablo 1: 1913 yılından günümüze Rize bölgesinde değiştirilen yeradları		
Eski Adı	**Yeni Adı (1913)**	**Bugünkü Adı**
Besalet	Tatlısu	Aksu
Romanoz-i Rum	Manastırköy	Akçaköy
Atyanoz	Bozukkale	Bozkale
Anzer-i süfla	Köseli	Çiçekli
Goncevanoz	Kabakköy	Denizgören
Saxur	Sinekli	Düzköy
Etmone	İşkencedere	Gürdere
Cimil Süfla	Yetimhoca	Güven
Cimil Ortaköy	Paşaköy	Ortaköy
Xolitoz	Sepetçiler	Üzümlü
Kafkame	Çağrankaya	Zafer

Bunlardan başka 3 yer de Cumhuriyet döneminde ilçe veya bucak merkezi statüsü kazandıkları için, genel teamül gereği idari birimin adını almıştır: Fetekoz > 1913 Hamidiye > bugün Gündoğdu; Murçiva > 1913 Yenipazar > Çayeli; Aspet > 1913 Fethiye > İyidere.

C. TRABZON YERADLARININ DEĞİŞTİRİLEMEMESİ

Ayhan Yüksel'in araştırmalarına göre, Gümüşhane sancağına bağlı yerlerin ad değişikliklerini ihtiva eden defter Trabzon Vilayeti Umumi Meclisi'nde görüşüldükten sonra 9 Şubat 1330'da (22 Şubat 1914), Vakfıkebir kazasına ait defter ise 15 Şubat 1330'da (28 Şubat 1914) Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bakanlık bunlardan Vakfıkebir kazasına ait değişikliği kabul etmiş, ancak Gümüşhane cetvelini "eski adların bazılarının okunamadığı, yeni adların eskileri hizasına yazılmamış olduğu" gerekçesiyle yeniden düzenlenmek üzere iade etmiştir.[22]

Enver Paşa'nın tamimi üzerine tekrar harekete geçen Trabzon Vilayet Encümeni, nihayet 1 Haziran 1332'de [14 Haziran 1916] vilayetin tümüne ait nihai değişiklik listesini onaylamış ve 20 Haziran 1332'de Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Yirmi üç sayfadan oluşan bu liste, bugünkü Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane ve Rize illeriyle Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçelerini kapsamaktadır.[23]

Listenin Trabzon merkez sancağına ait bölümü tam, geri kalan kısmı ise özet olarak yayımlanmıştır. İnceleyebildiğimiz 450 dolayında yeni yeradında şu özellikler dikkati çeker:

- Trabzon merkez sancağında değiştirilen ad oranı, Rize'deki gibi %90'ın üzerindedir.
- Doğa temalı yeradları çoğunluktadır; ancak Rize'nin aksine bunların adeta bir hazır adlar kataloğundan seçildiği hissedilir: Armutlu, Ayvacık, Cevizli, Düzce, Elmadağı, Fındıkyeri, İğdeli, Kestanelik, Köprülü, Kuyucak, Söğütlü, Yamaçlı.

22 Yüksel 2005, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.12.

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. İUM., No: 48/18.

- Daha önce görülmeyen siyasi ve hamasi temalı yer adları %5'e yakın bir oran tutar: İttihad, Terakki, Teşkilat, Cihadiye, Türkili, Türkyuvası, Alptekin, Barbaros, Ertuğrul, Piyalepaşa, Kolçakmustafaağa, Plevne, Derne, Türkmenli.

Liste, hayata geçmeden rafa kaldırılmıştır. Bunun asıl nedeni, belki Trabzon vilayetinin büyük bir bölümünün Şubat 1916'dan itibaren Rus işgaline girmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra, Dahiliye Nezareti 2 Haziran 1332'de aldığı bir kararla "askeri kıtalar arasında yapılan yazışmalarda zıddiyet ve karışıklığa sebebiyet vereceği" için seferberlik sonuna kadar adların değiştirilmemesini, yapılan değişikliklerin de seferberlik sonuna kadar ertelenmesini talep etmiştir.[24]

Bundan, dönemin ricalinden bazılarının, hatta belki Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın, ad değiştirmeye muhalif olduğu sonucu çıkarılabilir.

Sonuçta sadece yukarıda incelediğimiz Rize sancağı ile, 1914'te onaylanmış olan Vakfıkebir kazasının (bugünkü Vakfıkebir ve Çarşıbaşı ilçeleri) yeradı değişiklikleri kalıcı olmuştur. Bu iki yer dışında Trabzon'da eski yeradları Cumhuriyet'in ilanından sonra kullanımda kalmış ve ancak 1960 yılı dolayında yeniden değiştirilmiştir.

Vakfıkebir ve Çarşıbaşı ilçeleri hariç tutulmak üzere Trabzon ilinde Cumhuriyet'ten önce var olan 575 civarında köy ve mahalleden %92 kadarının adı 1960 yılında değiştirilecektir.

24 **Yüksel 2005, s.16.**

Altıncı Bölüm

Büyük Değişimin Hasar Tespiti

TESEV web sitesinde yer alan "20. yüzyıl Türkiye'sinde değiştirilen yeradları" başlıklı tabloda, 20. yüzyıl başından bugüne dek Türkiye'de adı değiştirilen yerleşim birimlerinin listesi bulunmaktadır. Tabloda yerleşim yerinin 20. yüzyılda resmi kullanımda görülen adı veya adları, bugünkü adı, statüsü (köy, mahalle, belde vb.) ile bugünkü mülki bağlılığı gösterilmiştir. www.nisanyanmap.com adresindeki veritabanında çok daha ayrıntılı bilgi mevcuttur. Ayrıca, akarsu, göl, dağ, ova gibi fiziki coğrafya birimlerinin adları bu aşamada araştırmamız kapsamında olmadığı için bunlara yer verilmemiştir.

A. EKSİKLER

Liste bazı bakımlardan yetersizdir. Şöyle ki:

1. Bazı vilayetler dışında 1928 öncesine ait eksiksiz yeradı listeleri bulunmadığı için, 1928'den önce yapılmış yeradı değişikliklerine ilişkin veriler tatmin edici değildir. Sayıları yüzleri bulan eksikler olabilir. Buna karşılık 1928 sonrası veriler hemen hemen eksiksizdir.
2. 2010 itibariyle var olan tüm köy ve kasabalara yer verilmiştir. Önceden bağlı birim mahalle veya mezra iken sonradan köy olan veya önceden köy iken sonradan bağlı birim haline getirilen yerlerin çoğu da listededir. Bunun dışındaki bağlı birimler birkaç ilçede eksiksize yakın bir şekilde gösterilmiş, diğer yerlerde hiç verilmemiştir.

B. SAYILMAYANLAR

Aşağıdaki nitelikleri taşıyan ad değişiklikleri veritabanımızda belgelenmiş olduğu halde listede yoktur:

Bazı vilayetler dışında 1928 öncesine ait eksiksiz yeradı listeleri bulunmadığı için, 1928'den önce yapılmış yeradı değişikliklerine ilişkin veriler tatmin edici değildir.

- Güncel yazım standartlarına uydurmaya yönelik basit yazım değişiklikleri:

  Ağviran > Akören, Akçakise > Akçakese, Bayezid > Bayazıt, Beşavul > Beşağıl, Bulgurpınarı > Bulgurpınar, Karacahüyük > Karacahöyük, Köyciğez > Köyceğiz, Musadanişmend > Musadanışman, Şıhlar > Şeyhler.

Bu kategorinin en önemli temsilcisi, "viran" sözcüğünü içeren 600 dolayında yeradının 1960'tan sonra Öztürkçe olduğu varsayılan (fakat gerçekte "viran" sözcüğünün yerel bir varyantı olan) "ören" ile değiştirilmesidir:

Akviran > Akören, Cibinviran > Cibinören, İlcikviran > İlcikören, Melikviran > Melikören, Toykaviran > Toygaören, Virancık > Örencik, Viranköy > Ören.[25]

- Telaffuz kaymalarından ve yazım hatalarından veya bunların düzeltilmesinden doğan düzeltmeler:

  Borucak > Borcak, Çengelkayı > Çengelkaya, Hacelobası > Hacıaliobası, Halaç > Hallaç, Kalburcu > Kaleburcu, Karahallı > Karahalilli, Künçez > Künceğiz, Yalanguz >

25 **Özensizce yapılan düzeltmeler bazı özgün isimlerin kaybolmasına neden olmuştur. "Viran" hem sıfat hem isim iken "ören"in sadece isim olduğu bazen unutulmuştur. Tavl-ı viran ("viran ahır") > Tavlıviran > Tavlıören, Xaliviran ("metruk harabe") > Halıören, Élviran ("aşiret viranesi") > Elveren.**

Yalankoz, Yeğenler > Yeğinler, Yeltan > Yelten, Yıdallar > Yiğitaliler.[26]

- Kullanımdaki varyantları yansıtan takı değişiklikleri:

  Beybaşlı > Beybaş, Çiftlikat > Çiftlikler, Deliklitaş > Deliktaş, Deveviran > Develi, Hacılı > Hacılar, Kale > Kalecik, Karaosmaniye > Karaosmanoğlu, Kızılkeçili > Kızılcakeçili, Payallı > Payallar, Salihî > Salihli.

Eskiden Farsça/Kürtçe +an çoğul takısıyla yapılan aşiret ve aile kökenli köy adlarının 1928'den sonra bazen +li, +ler, +uşağı şeklinde yazılması da yine bu kategoridedir:

Bekiran > Bekiruşağı, Haciyan > Hacılar, İmikan > İmikuşağı, Mirzabegan > Mirzabey, Şadiyan > Şadılar, Taşikan > Taşolar.

- Tanımlayıcı sıfatların eklenmesi, değiştirilmesi veya çıkarılması:

  Akçapınarı Kadim > Akçapınar, Akpınar Muhacir > Akpınar, Büyükkızılca > Kızılca, Nefsi İğdir > Eski İğdir, Urfa > Şanlıurfa.

İdari aidiyet belirten tamlayıcılar:

Besni Develi > Develi, Denek Keskini > Keskin, Tekke Bozarmut > Bozarmut.

Cins ve statü belirten tamlayıcılar:

Celiloğlu Damları > Celiloğlu, Hacıbekir Hanı > Hacıbekir, Hacıisalı Aşireti > Hacıisalı, İlyasbaba Tekkesi > İlyasbaba, Karamehmetoğlu Çiftliği > Karamehmet, Kızlar Komu > Kızlar, Subaşı Ağılı > Subaşı, Süngüt Suyu > Süngüt, Yazı Palanga > Yazı, Yukarımezra > Yukarıköy.

- Osmanlıca resmi kullanımdaki sıfat ve tamlamaların Türkçeleştirilmesi (bu isimlerin öteden beri halk arasında Türkçe biçimleriyle kullanıldığı, ancak resmi kayıtlarda Osmanlı "yüksek" üslubunun tercih edildiği varsayılmalıdır):

  Atiksığırcı > Eskisığırcı, Balâkeçili > Yukarıkeçili, Fındıklı zir > Aşağıfındıklı, Gencohaneleri > Gencoevleri, Han-i Kebir > Büyükhan, Hortokop vasat > Orta Hortokop, Küpkıran ulya > Yukarıküpkıran, Ömerli süfla > Aşağıömerli, Sittikale fevkani > Yukarısittikale.

- Halen halk arasında kullanılan Kurmanci, Zazaki veya Çerkezce adları olduğu halde eski resmi kayıtlarda bunlara rastlanmayan, dolayısıyla resmi bir ad değiştirme işlemine maruz kaldığı anlaşılamayan yerler:

  Kırkısrak (Kr: Xiniyan), Yukarıkopuz (Kr: Seydoya), Elmalık (Ç: Petsiye hable), Çevlik (Z: Çolîk)

- Bir tarihte resmen önerilmiş fakat kullanıma hiç girmemiş adlar.

Meşru idari ihtiyaçlardan doğan ve siyasi bir projeye bağlı görünmeyen bu tür değişimlerin, bu raporun esas konusunu oluşturan ad değiştirme seferberliğiyle ilgisi olmadığı ve dolayısıyla toplu istatistiklerde göz önüne alınmaması gerektiği kanısındayım.

C. NİCEL SONUÇLAR

"20. yüzyıl Türkiye'sinde değiştirilen yeradları" tablosunda 15.585 değişim belgelenmiştir. Mükerrer değişiklikleri gösteren 538 kayıt çıkarıldıktan sonra toplam 15.047 yerleşim biriminin ad değişiminden etkilendiği görülür.

Bu rakam veritabanımızda bulunan 41.036 yerleşim biriminin %36,5'ini, yani üçte birden fazlasını temsil etmektedir.

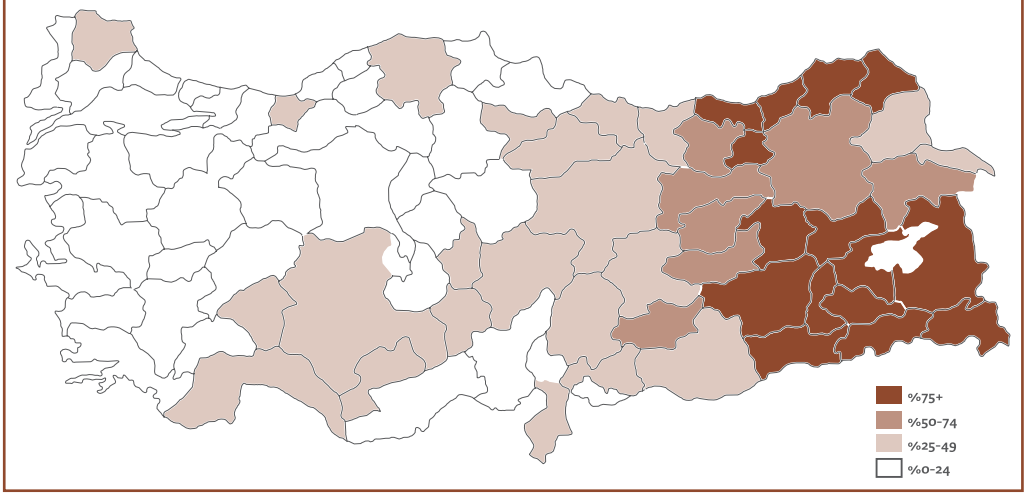
Mükerrer olanlar dışındaki değişikliklerin illere dağılımı aşağıdaki gibidir. Değişiklik oranı %60'tan yüksek olan iller renkle vurgulanmıştır.

26 Ancak riskli etimolojik çıkarımlara veya bilinçli çarpıtmaya dayanan yazım değişiklikleri belirtildi. Örneğin, Nebolu (muhtemelen Neapolis'ten) > Nebioğlu, Tekfurova > Tekirova.

Tablo 2: Türkiye Cumhuriyeti illerinde yeradı değişimlerinin sayısal dağılımı

İl	Değişen Yeradı	Toplam Yeradı	Yüzde	İl	Değişen Yeradı	Toplam Yeradı	Yüzde
Adana	114	576	20	Karabük	34	276	12
Adıyaman	332	481	69	Karaman	88	179	49
Afyon	100	503	20	Kars	183	396	46
Ağrı	379	576	66	Kastamonu	276	1116	25
Aksaray	46	199	23	Kayseri	126	498	25
Amasya	120	382	31	Kırıkkale	22	143	15
Ankara	185	891	21	Kırklareli	62	205	30
Antalya	235	671	35	Kırşehir	40	204	20
Ardahan	190	253	75	Kilis	58	267	22
Artvin	359	406	88	Kocaeli	24	305	8
Aydın	87	534	16	Konya	235	823	29
Balıkesir	121	952	13	Kütahya	93	632	15
Bartın	46	273	17	Malatya	250	605	41
Batman	239	283	84	Manisa	76	844	9
Bayburt	143	179	80	Maraş	133	540	25
Bilecik	33	263	13	Mardin	561	693	81
Bingöl	273	365	75	Mersin	128	582	22
Bitlis	434	519	84	Muğla	100	463	22
Bolu	69	527	13	Muş	319	399	80
Burdur	47	215	22	Nevşehir	50	185	27
Bursa	133	757	18	Niğde	59	165	36
Çanakkale	116	619	19	Ordu	171	563	30
Çankırı	75	396	19	Osmaniye	34	182	19
Çorum	120	776	15	Rize	368	463	79
Denizli	78	471	17	Sakarya	84	493	17
Diyarbakır	795	1039	77	Samsun	179	1004	18
Düzce	99	305	32	Siirt	295	333	89
Edirne	50	276	18	Sinop	80	477	17
Elazığ	419	637	66	Sivas	417	1293	32
Erzincan	379	587	65	Şırnak	250	272	92
Erzurum	700	1115	63	Tekirdağ	52	290	18
Eskişehir	60	421	14	Tokat	279	701	40
Gaziantep	231	518	45	Trabzon	539	690	78
Giresun	189	586	32	Tunceli	328	448	73
Gümüşhane	209	350	60	Urfa	494	1111	44
Hakkari	144	168	86	Uşak	50	268	19
Hatay	194	442	44	Van	552	731	76
Iğdır	55	169	33	Yalova	4	61	7
Isparta	57	228	25	Yozgat	106	642	17
İstanbul	52	274	19	Zonguldak	48	383	13
İzmir	93	730	13				

Harita 1: Türkiye Cumhuriyeti'nde değiştirilen yeradı oranları

Değişiklik oranlarını grafik olarak gösteren yukarıdaki harita, ad değiştirmenin coğrafi esaslarını çarpıcı bir netlikte göstermektedir.

Haritaya ilişkin birkaç gözlem:

1. Yeradlarının en çok değiştirildiği bölgeler Doğu Karadeniz sahil şeridi ile Kürt çoğunluğa sahip olan Güneydoğu illeridir.

   Kültür ve kimlik değiştirme baskısını en yoğun olarak yaşayan bu iki bölgeden ilkinin "Türkleştirme" sürecine –belki daha erken başlamış olmanın etkisiyle– başarıyla ayak uydurduğu, ikincisinin ise henüz uyduramadığı bilinmektedir.

2. Haritanın beyaz kısmı, 20. yüzyıl başında Türkçe yeradlarının %75'i aşan oranlarda egemen olduğu bölgeyi gösterir.

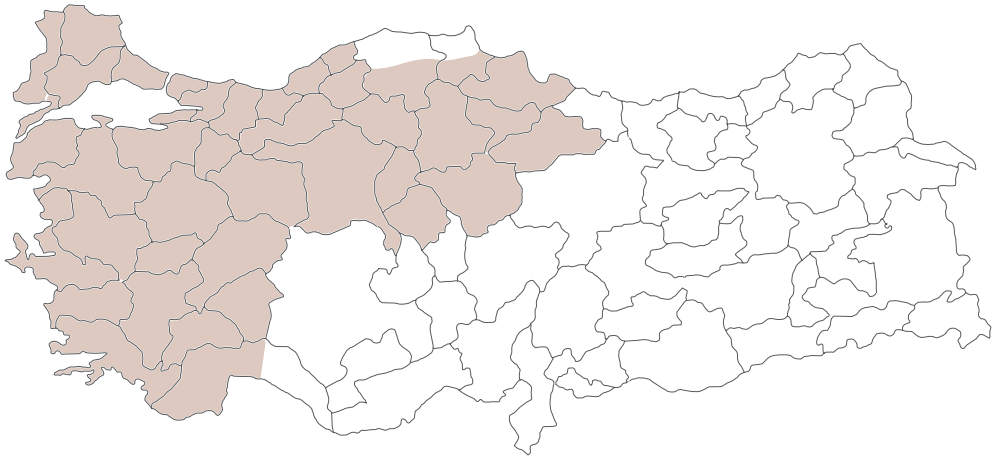
   Bu bölgenin (Adana-Mersin şeridi dışında) 1460 yılı dolayındaki Osmanlı Devleti haritasına birebir uyması ilgi çekicidir. Karaman ve Candaroğulları Beylikleri arazisi (Konya-Karaman ve Kastamonu) beyaz alanın dışındadır.

Bu olguyu, söz konusu bölgenin daha erken veya daha yüksek oranda Türkleşmiş olmasıyla açıklayamayız. Bilindiği gibi, İçdoğu ve Orta Anadolu bölgeleri Ege ve Marmara'dan çok daha önce Türk egemenliğine girmiş ve geniş çaplı Türk yerleşimine tanık olmuştu.

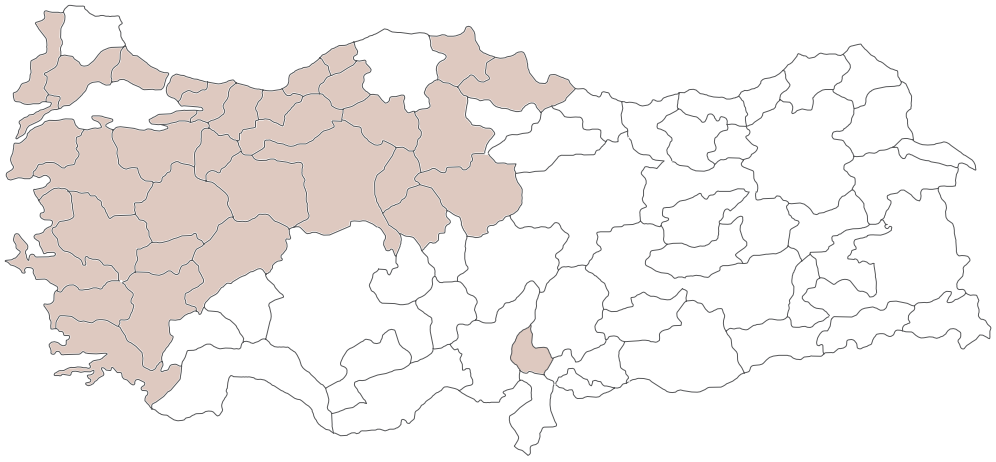
Akla gelen bir olasılık, 1450'ler dolayındaki bir tarihte belki Osmanlı Devleti'nin eliyle yeradlarının Türkçeleştirilmiş olmasıdır. Fatih ve II. Bayezid dönemine ait tahrirlerde Türkçe isimle verilen bazı yerlerin 16. yüzyıl tahrirlerinde "namı diğer" Rumca kökenli eski isimle kaydedilmiş olması da aynı yöne işaret eden bir ipucudur.

Osmanlı tarihçilerinin henüz dikkatini çekmemiş olan bu olgu, verimli bir araştırma konusu olabilir.

Harita 2: 1451'de Osmanlı Devleti[27]

Harita 3: 1913'te %80'den fazla Türkçe kökenli yeradı olan iller

D. DİL VE KÖKEN

Değiştirilen 15.047 yeradından başka, muhtemelen Türkçe kökenli olmadığı halde çeşitli nedenlerle değiştirilmeyen 1000 dolayında yeradı vardır. Tablo 3'teki rakamlar bu ikisinin yaklaşık toplamı olan 16.000 yeradı üzerinden hesaplanmıştır. [27]

Rakamların anlamlı olabilmesi için köken, kaynak ve tahmini kaynak kavramları üzerinde kısaca durmak gerekir.

Veritabanımızda bulunan 1491 yeradı için az çok güvenilir nitelikte Ermenice etimoloji önerebiliyoruz. Bunlardan başka, Ermenice anlamı meçhul olan 450 dolayında yeradının da Türkçeye Ermeniceden aktarılmış olduğunu tarihi kaynaklara dayanarak gösterebiliyoruz. Üçüncü grupta ise yapı bakımından Ermeniceyi andıran, ancak bu aşamada anlamını belirleyemediğimiz, kaynaklarda Ermenice örneğini de

27 Pitcher 1999, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, YKY, İstanbul, Harita 13.

bulamadığımız çok sayıda yeradı mevcuttur. Aynı durum Türkçe, Kürtçe, Yunanca, Gürcüce, Arapça vs. kökenli yeradları için de geçerlidir.

Doğal olarak kökeni çözülebilen yeradlarının çözülemeyenlere oranı, a) rapor müellifinin ve yardımcılarının söz konusu dillere hâkimiyetiyle ve b) ulaşabildiğimiz sözlü ve yazılı kaynakların çokluğuyla orantılıdır. Bir başka ifadeyle, Türkçe kökenli olduğu halde çözemediğimiz adların oranı son derece düşük, Kürtçe çözemediklerimiz daha fazla, Arapça ve Ermenice çözemediklerimiz oldukça çok, Rumca ve Süryanice çözemediklerimiz ciddi ölçüde daha çok olacaktır.

Aşağıdaki tabloda 1) etimolojisini açıklayabildiğimiz ve 2) etimolojisini açıklayamadığımız halde ilgili dilde kaynak gösterebildiğimiz yeradları ile, 3) kaba bir tahminle yaptığımız toplam sayı projeksiyonları gösterilmiştir. 20. yüzyılda değişikliğe uğramayan 25.000 dolayında Türkçe kökenli yeradı bunların dışındadır.

Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yeradlarının etimolojik çözümlemesinin sayısal dağılımı

	Köken Belli	Kaynak Var	Projeksiyon	Oran %
Tr-değişen	2200	0	2500	6,1
Kr/Zaz[28]	2850	0	4000	9,8
Erm	1491	450	3600	8,8
Yun	1090	430	4200	10,2
Ar[29]	320	0	750	1,8
Süry	165	0	400	1,0
Gürc	180	0	300	0,7
Laz	100	0	200	0,5
Diğer	40	0	50	0,1
TOPLAM	8436	880	16 000	39,9
Değişmeyen			25 000	60,1
TOPLAM			41 000	100,0

28 Burada gösterilen sayı "Kürtçe" kabul edilen veya Kürtçede halen kullanılan yeradlarının sayısı değil, kökeni Kürtçeye dayandırılabilecek bir anlamı olan (aşiret ve kişi adlarından türeyenler dahil) yeradlarının sayısıdır. Kurmanci ve Kırmançki/Dimili dillerinde kullanıldığı halde kökeni Ermenice, Türkçe, Arapça vb. olan sayısız yeradı vardır.

29 Günümüzde veya geçmişte Arap kültür çevresine dahil olmayan yerlerde Arapça kökenli adlar (Şükraniye, Meşayih, İhsanıhamid vb.) Türkçe olarak gösterildi.

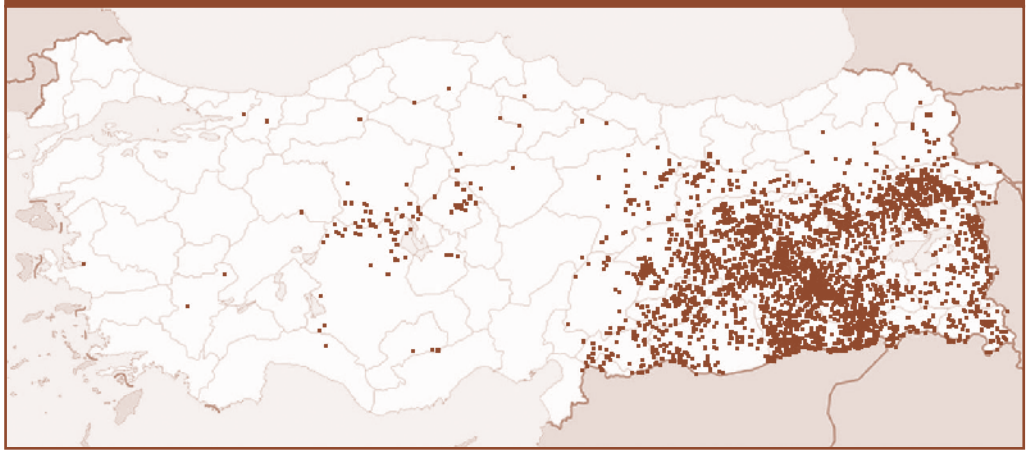
Aşağıdaki haritalarda Türkçeye çeşitli dillerden alınan yeradlarının coğrafi dağılımı gösterilmiştir. Sadece kaynağını kesine yakın bir şekilde belirleyebildiğimiz isimlere yer verilmiştir. Her nokta bir yerleşim birimini gösterir.

Haritaların Türkiye'nin sosyal tarihine ilişkin, resmi eğitim müfredatında yer almayan ilgi çekici bir tablo sunduğu kanısındayız.

Harita 4: Gürcüce ve Lazca kökenli yeradlarının coğrafi dağılımı

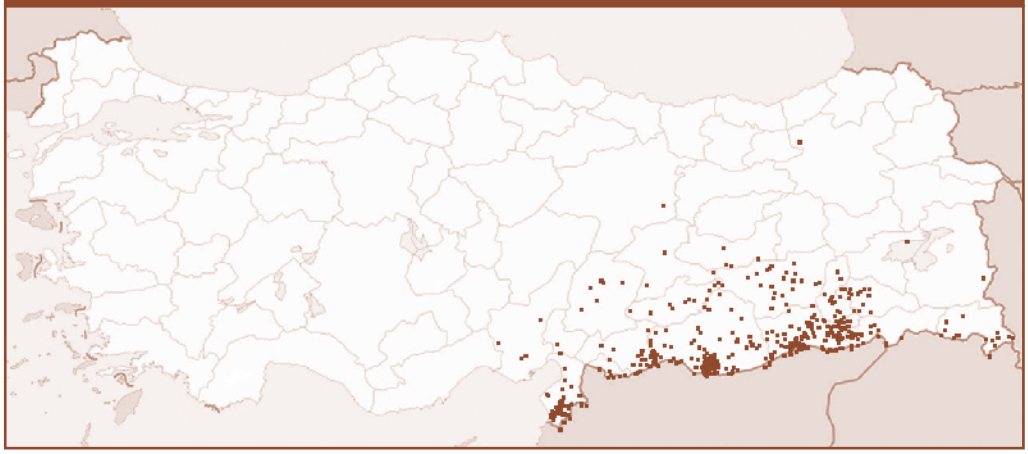
Harita 5: Kürtçe ve Zazaca kökenli yeradlarının coğrafi dağılımı

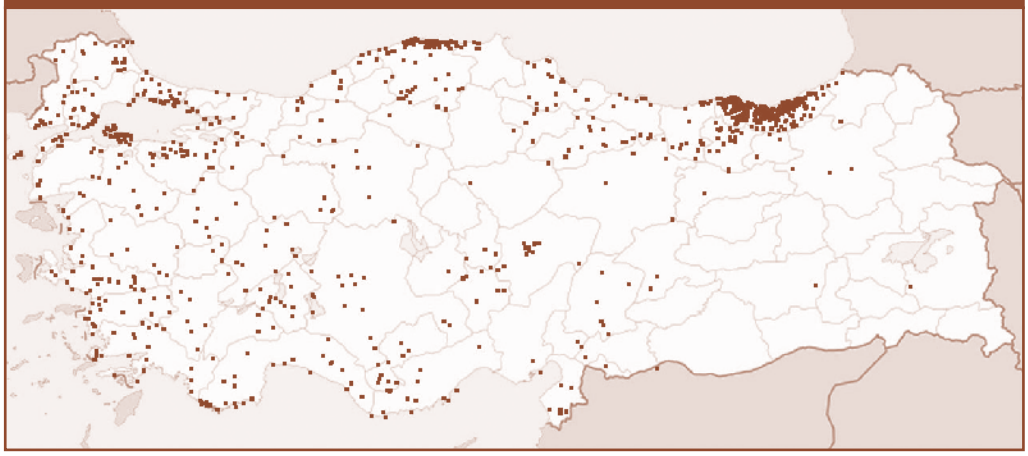
Harita 6: Ermenice kökenli yeradlarının coğrafi dağılımı

Harita 7: Arapça ve Süryanice kökenli yeradlarının coğrafi dağılımı

Harita 8: Yunanca kökenli yeradlarının coğrafi dağılımı

E. TÜRKÇE KÖKENLİ OLMADIĞI HALDE DEĞİŞMEYENLER

5442 sayılı kanunun 2-d maddesiyle, İçişleri Bakanlığı'na sadece köy adlarını değiştirme yetkisi verilmiştir.[30] İl, ilçe ve belde adlarının değiştirilmesi farklı bir işleme tabidir.

Aynı kanunun 2-a maddesi uyarınca, il ve ilçe adları kanunla değiştirilir.[31] 1580 sayılı eski Belediye Kanunu'nun 9. maddesi uyarınca belediye adı değiştirmek Bakanlar Kurulu kararına bağlıydı.[32] 2005'te çıkarılan yeni Belediye Kanunu'nun 10. maddesiyle bu işlem belediye meclisinin teklifiyle İçişleri Bakanlığı'nın onayına bağlanmıştır.[33]

1960'tan sonra adı değiştirilen yerlerin ezici çoğunluğu, 5442/2-d uyarınca İçişleri Bakanlığı tarafından adı değiştirilen köylerdir. 300 civarında belediye adı da Bakanlar Kurulu

30 10.06.1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 18.06.1949 tarihli ve 7236 sayılı *Resmi Gazete*.

31 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 1949.

32 03.04.1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, 14.04.1930 tarihli ve 1471 sayılı *Resmi Gazete*.

33 03.07.2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, 13.07.2005 tarihli ve 25874 sayılı *Resmi Gazete*.

kararıyla değiştirilmiştir. Buna karşılık 1960'tan sonra yasa yoluyla adı değiştirilen il ve ilçeler enderdir. 1960'ta var olan 67 il ve 620 civarında ilçeden 5-6'sı dışında hiçbirinin adı o günden sonra değiştirilmemiştir.

Mevzuatın tuhaflığı sayesinde Türkçe kökenli olmayan 300 dolayında yeradı kullanımda kalabilmiştir. 1960'ta var olan 67 ilden 27 ila 30'unun, 620 ilçeleden ise 380 (%57) kadarının adı Türkçe kökenliydi. Geri kalan 37 dolayında il ile 240 dolayında ilçenin Türkçe dışı dillerden alınmış olan adları halen kullanımdadır.

Yabancı kökenli il adları: Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Bartın, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Edirne, Giresun, Isparta, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Niğde, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon (*Yunancadan*); Ağrı, Ardahan, Bayburt, Erzincan, Kars, Muş, Van (*Ermeniceden*); Antep, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Kilis, Malatya, Maraş, Mardin, Siirt, Urfa (*Arapça ve Süryaniceden*); Artvin (*Gürcüceden*); Hakkari, Şırnak, Uşak (*diğer veya belirsiz*).

Yabancı kökenli bazı ilçe adları: Pozantı, Besni, Kahta, Samsat, Bolvadin, Emirdağ, Diyadin, Eleşkirt, Patnos, Demre, Finike, Manavgat, Çıldır, Ardanuç, Hopa, Buldan, Bigadiç, Bandırma, Sason, Kiğı, Ahlat, Hizan, Mutki, Mengen, Mudurnu, Ağlasun, İznik, Keles, Lapseki, İskilip, Ilgaz, Buldan, Tavas, Ergani, Lice, Enez, Keşan, Keban, Palu, Kemah, Tercan, İspir, Oltu, Pasinler, Nizip, Tirebolu, Şiran, Torul, İskenderun, Eğridir, Gelendost, Anamur, Tarsus, Silivri, Şile, Bergama, Menderes, Tire, Urla, Göle, Kağızman, Posof, Azdavay, Cide, Sarız, Gebze, Kandıra, Ereğli, Simav, Gediz, Arapkir, Darende, Pötürge, Soma, Elbistan, Midyat, Datça, Bodrum, Marmaris, Varto, Avanos, Ürgüp, Fatsa, Ünye, Ardeşen, Geyve, Bafra, Pervari, Gerze, Divriği, Gürün, Çorlu, Malkara, Niksar, Zile, Of, Sürmene, Çemişgezek, Mazgirt, Pülümür, Halfeti, Suruç, Banaz, Erciş, Gevaş, Devrek.

1960'ta var olan 67 ilden 27 ila 30'unun, 620 ilçeden ise 380 (%57) kadarının adı Türkçe kökenliydi.

Buna karşılık 1987 ve 1991 düzenlemeleriyle ilçe statüsü kazanan 260 dolayındaki ilçenin hemen hepsinin adı (daha önce köy veya kasaba statüsünde iken değiştirilmiş olduğu için) Türkçedir.

İl, ilçe ve belde adları dışında 1000'e yakın yeradı (Sindel, Eğnir, Salördek, Mürefte, Ayder, Kurfallı, Küşne, Sürgüç vb.) kökeni belirsiz veya yabancı dilde olduğu halde, Yer Adları Komisyonu tarafından bilinmeyen nedenlerle "Türkçe" sayılarak değiştirilmeden bırakılmıştır.

F. TÜRKÇE OLDUĞU HALDE DEĞİŞENLER

"Dil ve Köken" altbaşlığında görüldüğü üzere, değiştirilen adlar arasında 2000'i aşkın Türkçe kökenli ad da bulunmaktadır.

5442 sayılı kanun "Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları"nın değiştirilmesini öngörür.[34] İltibas "ziyade benzeyen şeylerin tefriki hususunda hasıl olan şübhe ve tereddüd" demektir (Kamus-ı Türki). Gerçekte iltibas nedeniyle değiştirilen yeradı yok gibidir. Türkçe olduğu halde değiştirilen adlarda göze batan gerekçeler farklıdır.

i. Siyasi Nedenle Değiştirilenler

Özellikle 1930'larda değiştirilen adların çoğunda o dönemin siyasi ve ideolojik kaygıları belirgindir. Dini kavramları (şeyh, tekke, zaviye, sofu, softa), Osmanlı hanedanını (Mecidiye,

34 10.06.1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 18.06.1949 tarihli ve 7236 sayılı *Resmi Gazete*.

Aziziye, Hamidiye, Reşadiye, Osmanlı) ve Meşrutiyet dönemini (Feyzihürriyet, Meşrutiyet, Talatiye) anıştıran adlar modernize edilmiştir.

ii. Etnik ve Dini Nedenle Değiştirilenler

1960'larda öne çıkan kaygı, etnik kökene ve ülkenin gayrimüslim geçmişine ilişkin her türlü izin silinmesidir. Bu dönemde silinen 1000 dolayında Türkçe yeradı arasında şu gruplar göze çarpar:

- Etnik köken gösterenler (250 dolayında yeradı):

  Kürtköy, Küçükkürtler, Kürtmusa, Kürtlerkayı, Çerkezoğlukürtleri; Arapoğlu, Arapali, Arapyatağı, Arapkuyusu, Araban, Araphacılı, Arapçiftliği, Kocaaraplar; Rumçamlısı, Urumbeyli, Rumpaşa, Manastırırum, Rumoğlu; Ermeniköyü, Ermenikaçağı, Ermeniaküzüm; Çerkezsultaniye, Çerkezhöyük, Çerkezuşağı, Çerkezderbendi; Lazkomu, Lazgiller. Ayrıca Suri, Gürcü, Zaza, Abaza, Boşnak, Bulgar, Pomak, Arnavut, Çenger [Çingene anlamında], Kıpti, Roman, Habeş, Kara [Çingene veya zenci anlamında], Siyah, Tatar, Şarklı [Kürt anlamında] içeren adlar.

'Türk' içeren yeradları mantıken 'Türk olmayan' bir yerle karşıtlığı ima ettiği için –ilk elde tahmin edilecek olanın aksine– bunların da 40 kadarı 1960 furyasında iptal edilmiştir. Türkbakacak (Çerkezbakacak zıddı), Türkmen Alisofu (Rum Alisofu zıddı), Türk Üçdam (Reaya Üçdam zıddı), Toptepe Türkler (Toptepe Kürtler zıddı), Türktaner (Lolantaner zıddı). Bu adların bir bölümü 1980'lerin değişen ideolojik ortamında –orijinal çağrışımı unutulduğu için– iade edilecektir.

Bunun tersi olan uygulamalar da yaygındır. Alanya'nın Kürtler köyünün adı 1960'larda **Türkler** olarak değiştirilmiştir. Elbistan'ın Gâvurören köyü **Türkören**, Maraş'ın Eloğlu kasabası **Türkoğlu** olarak düzeltilmiştir. Lüleburgaz'ın Kefereçiftliği önce Türk Kefereçiftliği gibi harikulade bir geçiş kimliğine kavuşmuş, daha sonra **Türkgeldi** adıyla tescil edilmiştir.

- Türkçe olmayan özel adlardan türeyenler:

  Melkon komu, Sarkisçayırı, Setrak süfla, Şakolar, Feyzolar…

- Hıristiyan geçmiş gösterenler:

  Kilise (toplam 118 adet: Akçakilise, Alakilise, Gökçekilise, Karakilise, Kızılkilise, Kuzkilise, Bozkilise, Kilisealan, Üçkilise, Beşkilise, Yedikilise, Kırkkilise, Kabakilise, Gebekilise…), papaz, manastır, venk, keşiş, keşhane, çanlı, haç, köristan, tekfur, hıristiyan, nasara, tersa, gâvur, kefere, reaya…

Yine gayrımüslim geçmişe işaret eden Yenimüslüman, Dönmeler, Dönüklü, Dönekli gibi adlar.

- Kızıl sıfatını içeren 140'a yakın yeradı (belki Kızılbaşlığa işaret ettiği, belki de Soğuk Savaş ortamında siyasi çağrışımları uygun görülmediği için) değiştirilmiştir:

  Kızılaliler, Alikızıl, Kızılan, Kızılcık, Kızıllar, Kızıluşağı, Kızılmescit…

- Türk boylarına ait olduğu halde olumsuz statü belirten Çepni, Tahtacı, Manav gibi adlar bazı örneklerde değiştirilmiştir. Buna karşılık çeşitli Türk boylarının, hatta Anadolu'yla bağlantısı spekülatif nitelikte olan bazı Türk kavimlerinin adları rahatlıkla yeni yeradlarında kullanılmıştır:

  Oğuz (15 kadar örnekte), Yörük (10 kadar örnekte), Türkmen, Kıpçak, Peçenek, Bozok, Üçok, Yüreğil/Yüreğir, Iğdır/İğdir, Bayat, Avşar/Afşar, Kızık, Bayındır, Eymir, Yazır…

Bu son gözlem önemlidir. Çünkü etnik yeradlarının iptalinin tek yanlı işlediğini, amacın tüm etnik tanımlamaları kaldırıp etniler-üstü bir ulusal kültür oluşturmak olmadığını, belli tarihi kökleri olan bir etnik unsurun tercih edildiğini gösterir. Kurulmaya çalışılan şey etnik kökleri aşan bir ortak kimlik değildir. Var olan etnik kültürlerden birinin, aşiret ve sülale adlarına varıncaya kadar, bir tür sanal tarih gibi Anadolu coğrafyasına "yedirilmesidir".

Bu süreçte Anadolu tarihi çarpıtılırken, aynı zamanda Türk etnik yapılanmaları tarihinin de tahrip edildiği ortadadır. Türk topluluklarının tarihine dair, gerçek karşılığı olmayan bir dizi iz yaratılmıştır. Mardin'in alakasız köşelerine Peçenekler, Kayılar serpiştirilmiş, Trabzon'un dağlarında Kıpçaklar türetilmiştir. Bir Türk aşiretinin izinin görüldüğü yerde o aşiretin gerçek bir tarihi varlığı olup olmadığını anlamak zorlaşmıştır.

Bu da, uzun vadede, Türk etnik unsurunun tarihine verilmiş ciddi bir hasardır.

iii. Olumsuz Anlam Taşıdığı İçin Değiştirilenler

Olumsuz ve aşağılayıcı anlam taşıyan, incitici çağrışımları olan, alay konusu olabilen yeradlarının düzeltilmesi, işin eğlenceli kısmıdır.

Bu nitelikteki düzeltmeler 1950'lerden itibaren vardır. Ama asıl yoğunluk, Türkleştirme projesinin hedefe varmış göründüğü 1968'lerden sonraki döneme aittir. Sayısal zirveye 1990'larda varılır. Bu tarihten sonra da sosyal kaygıya dayalı ad değiştirmeler devam eder.

Örneklerin çoğunda değiştirme talebinin merkezi bürokrasiden değil yerel halktan geldiği varsayılabilir. Dolayısıyla bu değişiklikler, bu raporun asıl konusunu oluşturan "üstten dayatılmış" ad değiştirme sürecinin dışında kalır. Bildiğimiz tek örnek dışında,[35] çoğu örnekte yeni ad halk tarafından benimsenmiş ve eskisi hızla unutulmuştur.

Bu süreçte Anadolu tarihi çarpıtılırken, aynı zamanda Türk etnik yapılanmaları tarihinin de tahrip edildiği ortadadır. Türk topluluklarının tarihine dair, gerçek karşılığı olmayan bir dizi iz yaratılmıştır. Mardin'in alakasız köşelerine Peçenekler, Kayılar serpiştirilmiş, Trabzon'un dağlarında Kıpçaklar türetilmiştir. Bir Türk aşiretinin izinin görüldüğü yerde o aşiretin gerçek bir tarihi varlığı olup olmadığını anlamak zorlaşmıştır. Bu da, uzun vadede, Türk etnik unsurunun tarihine verilmiş ciddi bir hasardır.

Değiştirilen adlar arasında şunlar vardır:

Abdaldamı, Acoğlu, Ağzıaçık, Ahır, Aşıran, Atkafası, Avrateli, Aygırlar, Batak, Biçare, Bokluca, Boşdere, Böcekli, Budalauşağı, Burunsuz, Camuzlu, Cehennemderesi, Cellat, Çakallı, Çamurmezrası, Çaparlıpatlak, Çıplaklar, Çirkince, Çirkinçavuş, Çirkinoba, Çokçaabdal, Çomar, Çöpköy, Çukur, Çüksüzer, Çüküler, Çürük, Dalaksuyu, Delikulu, Deliler, Domalan, Domuzburgazı, Domuzköy, Eğriköy, Eloğlu, Eşekilyas, Etyemez, Fareköy, Göçebe, Gökçeinek, Haraççı, Harami, Haşhaş, Hırsızpınarı, Hıyar, İbişli, İğdiş, İn'amiye, İnköy, İtburnu, İtkıran, Kabak, Kaltakçı, Karabela, Karaboynuz, Karadon, Karaharabe, Karga, Kârhaneköprüsü, Karıcık, Karıpazarı, Katırlı, Katırcılar, Kavgacıoğlu, Kaypaklar, Kediyünü, Keltepe, Kerkenezkışlası, Kıllıpınar, Kıltepe, Kırkyalan, Kızara, Kızöldüren, Komik, Kömüşlü, Köleler, Köpekli, Körmıstolar, Kötüköy, Kuduzlar,

35 **Maraş Nurhak'a bağlı Kullar kasabasının adı 2000'de Yeşilkent olarak değiştirilmiş, halkın pek benimsemediği bu isim ancak 2010'da okul kurmak için kaymakamlığa bağışta bulunan bir iş adamının şart koşması üzerine yeniden Kullar olarak düzeltilmiştir.**

Kulaksız, Kuyruklu, Mağara, Mamalı, Nalkulak, Oğlanyusuf, Öküzviran, Örtlek, Sakarinek, Sıçankale, Sığırlık, Sinekli, Sinir, Siyahiler, Soğukoluk,[36] Sülüklü, Şapşal, Şeytanabat, Tekerlek, Tepesidelik, Top, Uçurumoba, Uyuzsuyu, Yalak, Yabanabad, Yağcılar, Yalancı, Yalınayak, Yalındam, Yamuklar, Yatıksırt, Yılanlı, Zurnacı...

Bunların bir bölümü semantik kaymaya uğramış veya ses dönüşümü sonucu anlamını yitirmiş isimlerdir. **Domalan** Türkçe kullanımdan düşmüş olan "dom" (top, tümsek) sözcüğünden, "tümsek alan" anlamındadır. **Deliler**'in aslı olan "deliller" tarikat tabiridir; "önderler, yol göstericiler" demektir. **Kaltak** bir pabuç türüdür. **Çirkince**, Kırkınca adının Rum şivesiyle telaffuzundan türemiştir. **Şeytanabat** aslen Seyithanabat'tır. **Kediyünü** kedilerden elde edilen sıradışı bir mahsul değil Kataonia benzeri bir Yunanca adın Türkçeye uyarlanmış halidir. **Çürük**'lerin çoğu esasen Ermenice veya Kürtçe Çirik'den (derecik) gelir. **Komik** Kürtçe veya Ermenice "kom" (ağıl, hayvan damı) sözcüğünün küçültülmüşüdür. Bu adlar, Türkçe dışı kökenleri göz ardı edildiği için 1960'larda korunmuş, ancak daha sonra anlam kaymasının kurbanı olmuştur.

Bu adların düzeltilmesi Türkiye'de modern kitle psikolojisi hakkında aydınlatıcı bir araştırmaya konu olabilir. Aşağıdaki örneklerin her birinde toplumsal modaları, önyargıları, korkuları, sıradanlaşarak kendini sakınma güdüsünü, özetle sistematik yalan üzerine kurulu bir kamusal söylemin tüm inceliklerini izlemek mümkündür.

Tablo 4: Olumsuz anlam taşıdığı düşünüldüğü için değiştirilen yeradları

Eski Adı	Yeni Adı
Çamurmezrası	Çömlecik
Çaparlıpatlak	Yeşilköy[37]
Çepniyeri	Çiniyeri
Çirkinçavuş	Şirinçavuş
Çukurköy	Özvatan
Dönüklü (Maraş'ta Ermeni dönmeleri köyü)	Fatih
Eloğlu	Türkoğlu
Ermeniköyü	Erköyü
Gâvurköyü	Kadıköyü
Gökçeinek (inek burada "yokuş" anlamında)	Yeşilköy
İtkıran	Yeşilpınar
Karahisar	Yeşilhisar
Karanlıkdere	Aydınlar
Karıpazarı	Ortaköy
Kefereçiftliği	Türkkefereçiftliği > Türkgeldi
Kızıldere	Güzeldere
Kızöldüren	Kızgüldüren
Oğlanyusuf	Aslanyusuf
Öküzören	İkizören
Örtlek	Cesurlar
Papazlı	Hocalı
Sıçankale	Çamlıkale
Şaraphane	Zemzemiye
Uyuzsuyu	Karapınar > Özyörük

36 İskenderun'daki Soğukoluk köyünün kötü şöhretinden dolayı.

37 "Yeşil" içeren 456 yeradının hemen hemen hepsi –1913 mahsulü olan İstanbul Yeşilköyü ile emin olamadığımız 20 kadar diğer örnek hariç– 1928 sonrasının ürünüdür; yaklaşık üçte biri 1968'den sonra tedavüle girmiştir. Son yıllarda verilen yeni adların yaklaşık %15'i "yeşil" içermektedir. Geleneksel Türk yeradlarında "yeşil" anlamına gelen sözcük "gökçe"dir.

Yedinci Bölüm

İade Edilen Adlar

Eski adların iadesine ilişkin yerel talepler, büyük değişimin gerçekleştiği 1960'lı yıllardan beri her zaman gündemde olmuştur. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, istisnai birtakım örnekler dışında iade prosedürü ancak 1987 ve 1991'deki mülki idare reformları sırasında işlemeye başlamış ve son yıllarda ciddi bir ivme kazanmıştır.

Aşağıda, 1987'den bugüne dek resmi süreci ikmal ederek eski adını, veya eski adına benzeyen bir adı geri almayı başaran 110 yerleşim biriminin listesi görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye Cumhuriyeti'nde 1987 sonrasında eski adını geri alan yerleşim birimleri

1928 Adı	1968 Adı	2010 Adı	İlçe	İl	Statü
Adala	Karataş	Adala	Salihli	Manisa	köy
Adrasan	Çavuş	Adrasan	Kumluca	Antalya	bld*
Ağırnas	Taşören	Ağırnas	Melikgazi	Kayseri	bld
Amarat	İmaret	Amarat	Kocasinan	Kayseri	bld
Amasya	Değirmenbükü	Amasya	Bozdoğan	Aydın	köy
Araman	Kaymaz	Araman	Kandıra	Kocaeli	köy
Arsuz	Uluçınar	Arsuz	İskenderun	Hatay	bld
Atlantı	Dokuzatlı	Atlantı	Kadınhanı	Konya	bld
Avşa	Türkeli	Avşa	Marmara	Balıkesir	bld
Aziziye	Çamoluk	Aziziye	Merkez	Burdur	köy
Aziziye	Ilıca	Aziziye	Aziziye	Erzurum	ilçe
Bafa	Çamiçi	Bafa	Milas	Muğla	bld
Bahadun	Sarıçubuk	Bahadun	İmranlı	Sivas	köy
Bahri	Çatyol	Bahri	Akçadağ	Malatya	bld
Bahtiyar	Yağmuralan	Bahtiyar	İmranlı	Sivas	köy
Balahor	Akşar	Balahor	Merkez	Bayburt	bld
Balkasun	Bağbelen	Balkusan	Ermenek	Karaman	köy
Beçin	Mutluca	Beçin	Milas	Muğla	bld
Bedre	Gökçehöyük	Beydere	Eğirdir	Isparta	köy
Berçenek	Tarlacık	Berçenek	Afşin	Maraş	köy

* bld: belediye

Tablo 5: Türkiye Cumhuriyeti'nde 1987 sonrasında eski adını geri alan yerleşim birimleri					
1928 Adı	1968 Adı	2010 Adı	İlçe	İl	Statü
Bigalı	Çamyayla	Bigalı	Eceabat	Çanakkale	köy
Bitez	Ağaçlı	Bitez	Bodrum	Muğla	bld*
Bitiyas	Teknepınar	Batıayaz	Samandağı	Hatay	köy
Boraboy	Gölbeyli	Boraboy	Taşova	Amasya	bld
Boynoobası	Ağaçlı	Boyno	Şehitkamil	Gaziantep	köy
Bucurayenice	Yenice	Bucurayenice	Ilgaz	Çankırı	köy
Bumsuz	Burunsuz	Bumsuz	Haymana	Ankara	bld
Büyükzengi	Bakırpınarı	Büyükzengi	Sarayönü	Konya	köy
Dedeşen	Gümüşparmak	Dedeşen	Göle	Ardahan	köy
Demre	Kale	Demre	Demre	Antalya	ilçe
Derdin	Dolay	Derdin	Merkez	Düzce	köy
Derenti	Yazıbaşı	Derenti	Çan	Çanakkale	köy
Divanıtürk	Eski Divan	Divanıtürk	Kumru	Ordu	köy
Eber	Doğanköy	Eber	Çay	Afyon	bld
Edremit	Sarmansuyu, Gümüşdere	Edremit	Edremit	Van	ilçe
Efkere	Bahçeli	Efkere	Melikgazi	Kayseri	köy
Ege	Taşdikmen	Ege	Çanakçı	Giresun	köy
Elmanlar	Çakırlar	Elemanlı	Tufanbeyli	Adana	köy
Ereğli	Güzelyalı	Ereğli	Karamürsel	Kocaeli	bld
Erenköy	İntepe	Erenköy	Merkez	Çanakkale	bld
Ergentürk	Eskiergen	Ergentürk	Kumru	Ordu	köy
Ernez	Günçalı	Ernez	Finike	Antalya	köy
Erzin	Yeşilkent	Erzin	Erzin	Hatay	İlçe
Eskiarapgir	Karaca	Eskiarapgir	Arapgir	Malatya	köy
Evreşe	Kadıköy	Evreşe	Gelibolu	Çanakkale	bld
Fertek	Aydınyurt	Fertek	Merkez	Niğde	bld
Filyos	Hisarönü	Filyos	Çaycuma	Zonguldak	bld
Fizme	Aşağı Damlalı	Fizme	Kumru	Ordu	bld
Gayda	Sırmaçek	Gayda	Hizan	Bitlis	köy
Germir	Konaklar	Germir	Melikgazi	Kayseri	mah
Gesi	Gezi, Bağyurdu	Gesi	Melikgazi	Kayseri	bld
Gevenes	Çaybükü	Geven	Merkez	Muğla	köy

* bld: belediye

Tablo 5: Türkiye Cumhuriyeti'nde 1987 sonrasında eski adını geri alan yerleşim birimleri					
1928 Adı	1968 Adı	2010 Adı	İlçe	İl	Statü
Girmana	Kirmanlı, İpekyolu	Girmana	Hekimhan	Malatya	bld
Görmel	Üçbölük	Görmeli	Ermenek	Karaman	köy
Göynem	Aşağıkayalar	Göynem	Derebucak	Konya	bld*
Göynem	Kayalar	Göynem	Derebucak	Konya	bld
Güvere	Esenpınar	Güvere	Erdemli	Mersin	bld
Halımoru	Bozdoğan	Halımoru	Merkez	Afyon	köy
Harran	Altınbaşak	Harran	Harran	Urfa	ilçe
Hartlap	Elmacık	Hartlap	Merkez	Maraş	köy
Helete	Düzbağ	Helete	Çağlayancerit	Maraş	bld
Hemşin	Armutlu	Hemşin	Akçakoca	Düzce	köy
Hubyar	Uzunbelen	Hubyar	Almus	Tokat	köy
İbradı	Aydınkent	İbradı	İbradı	Antalya	ilçe
İsmailiye	Köklüce	İsmailiye	Yüreğir	Adana	köy
Kadılıtürk	Kadılı	Kadılıtürk	Boğazkale	Çorum	köy
Kadriye	Akkınlar	Kadriye	Serik	Antalya	bld
Karbeyaz	Yiğityolu	Karbeyaz	Altınözü	Hatay	bld
Kargın	Altunkent	Kargın	Tercan	Erzincan	bld
Kestel	Çamyolu	Kestel	Alanya	Antalya	bld
Kılan	Aktoprak	Kılan	Ulukışla	Niğde	bld
Kızıksa	Kızıl	Kızıksa	Manyas	Balıkesir	bld
Kisarna	Bengisu	Kisarna	Merkez	Trabzon	köy
Korkudan	Ağılbağı	Korkuthan	Beşikdüzü	Trabzon	köy
Kundu	Özlü	Kundu	Aksu	Antalya	köy
Mandırlar	Çalkaya	Mandırlar	Aksu	Antalya	köy
Maruf	Ortayaka	Maruf	Korgun	Çankırı	köy
Medar	Ovaköy	Medar	Akhisar	Manisa	bld
Menasi	Günedoğru	Manas	Merkez	Bayburt	köy
Mesudiye	Taşlıhöyük	Mesudiye	Mahmudiye	Eskişehir	köy
Misis	Yakapınar	Misis	Yüreğir	Adana	bld
Muharremşah	Doğancık	Muharremşah	Merkez	Uşak	köy
Murgul	Göktaş	Murgul	Murgul	Artvin	ilçe
Mülayimyenice	Yenice	Mülayimyenice	Ilgaz	Çankırı	köy

* bld: belediye

Tablo 5: Türkiye Cumhuriyeti'nde 1987 sonrasında eski adını geri alan yerleşim birimleri					
1928 Adı	1968 Adı	2010 Adı	İlçe	İl	Statü
Mürgüp	Epçeler	Mürgüp	Nallıhan	Ankara	köy
Müşküre	Demirışık	Müşküle	İznik	Bursa	köy
Nikfer	Konak, Büyükkonak	Nikfer	Tavas	Denizli	bld
Nürgüz	Yeniyuva	Nurgöz	Merkez	Aksaray	köy
Orduzu	Bahçebaşı	Orduzu	Merkez	Malatya	bld*
Ormana	Ardıçpınar	Ormana	İbradı	Antalya	bld
Payas	Yakacık	Payas	Dörtyol	Hatay	bld
Pülür	Gökçedere	Pülür	Demirözü	Bayburt	bld
Sarıvadi	Özlüce	Sarıvadi	Ermenek	Karaman	köy
Sayacatürk	Eskisayaca	Sayacatürk	Çatalpınar	Ordu	köy
Selemelik	Tepebaşı	Selemelik	Bafra	Samsun	köy
Serçin	Gölönü	Serçin	Söke	Aydın	köy
Sülümenli	Beşkuyu	Sülümenli	Merkez	Afyon	köy
Sülyeeseler	Çatalçam	Eseler	Emet	Kütahya	köy
Tataryeğenağa	Yeğenağa	Tataryeğenağa	Mucur	Kırşehir	köy
Tosgavan	Işıklı	Tozkovan	Gülnar	Mersin	köy
Tödürge	Demiryurt	Tödürge	Zara	Sivas	köy
Türkbakacak	Eskibakacak	Türkbakacak	Biga	Çanakkale	köy
Türkfındıcak	Fındıcak	Türkfındıcak	Erbaa	Tokat	köy
Türkhacılarhanı	Hacılarhanı	Türkhacılarhanı	Sungurlu	Çorum	köy
Türkhöyük	Höyük	Türkhöyük	Haymana	Ankara	köy
Türkşerefli	Şerefli	Türkşerefli	Haymana	Ankara	köy
Yorganladik	Halıcı	Ladik	Sarayönü	Konya	bld
Zeyne	Sütlüce	Zeyne	Gülnar	Mersin	bld
Zigana	Kalkanlı	Zigana	Torul	Gümüşhane	köy

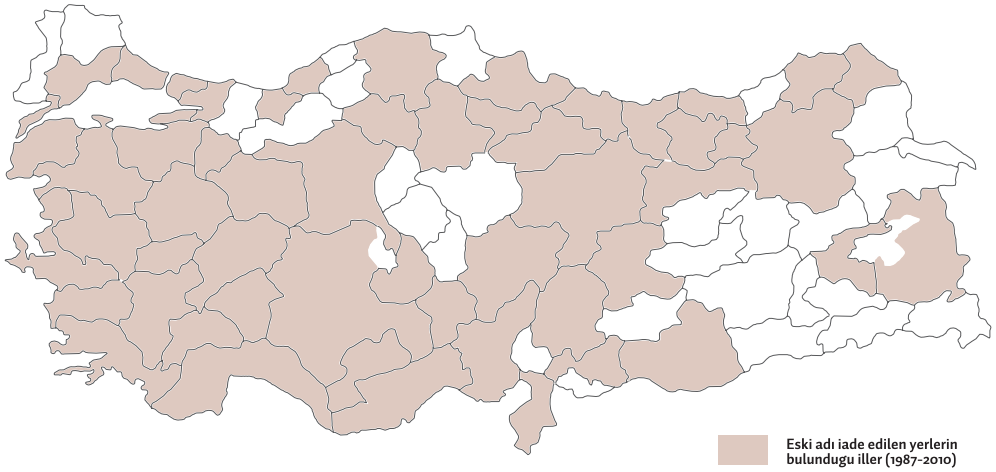
*** bld: belediye**

Harita 9'dan görüleceği üzere iadelerin coğrafi dağılımı ilgi çekici bir tablo sergilemektedir. İade vakaları Güneydoğu bölgesi hariç Türkiye'nin her yanına oldukça homojen olarak dağılmıştır. 110 iadeden sadece 3'ü Güneydoğu'dadır. Bunların 2'si Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kararıyla eski adı iade edilen ilçelerdir (Van Edremit ve Urfa Harran). Üçüncüsü ise, ülkenin en güçlü siyasi ailelerinden biri olup söz konusu dönemde üç bakan çıkaran (Kâmuran İnan, Abidin İnan Gaydalı, Edip Safter Gaydalı) Hizan şeyhlerinin köyü olan Bitlis'in Gayda köyüdür.

Bu gözlemden mantıken çıkarılabilecek sonuçlar, ya a) ülkenin en çok ad değiştirmeye maruz kalan bölgesinde eski adların iadesine yönelik etkin bir talep bulunmadığı, veya b) o bölgeden gelen ad değiştirme taleplerinin diğer bölgelere oranla daha katı kriterlere göre değerlendirildiğidir.

İkinci olasılık kanımızca daha güçlü olduğu halde, Kürt sosyal taleplerinin Ankara'da etkin bir şekilde temsil edilmediğini düşündüren birinci olasılık da büsbütün yabana atılmamalıdır.

Harita 9: 1987'den bu yana adı iade edilen yerlerin coğrafi dağılımı

Sekizinci Bölüm

Sonuç: Etnik Kimlikler ve Kültür Mirası

A. KÜRTÇE ADLAR SORUNU

Değiştirilmiş yeradlarının iadesi meselesi Türkiye gündemine son yıllarda Kürt kültürel hakları tartışması çerçevesinde taşınmıştır.

"Kürt realitesini tanımak" diye ifade edilen süreç, sonuçta Kürt dilinin kamusal alanda tanınması ve kabul edilmesi meselesidir. Bu ise, en azından, a) Kürt dilinin bir yazılı iletişim aracı olarak geliştirilmesini, b) Kürtçe eğitimin yaygınlaştırılmasını, c) resmi işlemlerde (Türkçenin yanı sıra veya tek başına) Kürtçenin kullanılabilmesini, ve d) Kürt coğrafyasına ilişkin Kürtçe ad repertuvarının kamu söylemine dahil edilmesini içerir.

Türkçenin yanı sıra ikinci bir ulusal –veya bölgesel– kamu dilinin kabulü, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından bir devrim niteliğindedir. Şüphesiz her devrim gibi bu da siyasi bir mücadelenin ve güç dengelerindeki bir değişimin sonucudur. Kanımızca, bugün varılan noktada bu gelişme kaçınılmazdır. Detayları nasıl olursa olsun sonuçta Kürt dili kamusal alanda yerini alacaktır; onunla birlikte "Kürtçe" kabul edilen yeradları da Türkiye coğrafyasının doğal bir unsuru olarak haritalarda, yazışmalarda, resmi belgelerde, trafik levhalarında ve haberlerde boy gösterecektir.

Burada ilgi çekici bulduğumuz, fakat üzerinde henüz yeterince durulmamış olan bir husus vardır.

Kürtçe, ülkenin kamusal yaşamında ikinci dil olarak kabul görecektir. Bunun adeta zorunlu bir yansıması olarak Kürtçe sayılan yeradlarının da ikinci ad olarak benimsenmesi beklenir. Türkçe ve Kürtçenin kamu dilleri olarak tanındığı bir ortamda, kaçınılmaz görünen bir refleksle, mevcut (bürokratik) yeradları bu yerlerin "Türkçe" adları olarak kabul görecek ve onların yanı sıra Kürtçe sayılan adların kullanımı gündeme gelecektir.

Türkçenin yanı sıra ikinci bir ulusal –veya bölgesel– kamu dilinin kabulü, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından bir devrim niteliğindedir. Şüphesiz her devrim gibi bu da siyasi bir mücadelenin ve güç dengelerindeki bir değişimin sonucudur. Kanımızca, bugün varılan noktada bu gelişme kaçınılmazdır.

Abdullah Gül'ün ziyaretiyle ünlenen kasabanın "Kürtçe" sayılan adı Norşên ise, "Türkçe" sayılan adı Norşin değil Güroymak'tır – Güroymak bir İçişleri Bakanlığı memurunun masa başında ürettiği ad olsa da. Keza o ilin "Kürtçe" kabul edilen adı Dersim ise, geniş kesimlerce "Türkçe" olarak değerlendirilen adı da Tunceli'dir.

Dolayısıyla kamuoyunun çok geniş bir kesimi için Türkçe ve Kürtçe adların –tıpkı İsviçre'de, Katalonya'da, Galler ülkesi ve İskoçya'da, Belçika'da, Lüksemburg'da, Alto Adige/Südtirol bölgesinde, eski Çekoslovakya'da ve İsrail'de olduğu gibi– yan yana kullanılması en doğal çözüm olarak görülecektir. Oysa dikkat edilirse, bundan elli veya yetmiş yıl önceki durum bu değildi. Bugün Kürtçe sayılan yeradlarının ezici çoğunluğu 1960 reformu öncesinde Türkçe kayıtlarda kullanılan ve yüzlerce yıldan beri kullanılmış olan adlardı.

O kasabanın Türkçe adı Norşên olmasa bile Norşin idi. O ilin adı da tartışılmaz bir şekilde Dersim idi.

Elli veya yetmiş yıllık siyasi uygulama bölgede yeni bir realite yaratmıştır. Daha önce bölgede var olan Kürtçe (veya Ermenice, Arapça, Süryanice vb.) isimler ortak kamu söyleminin bir parçası olarak kabul görürken, Cumhuriyet dönemi uygulamalarının bir sonucu olarak bugün Türkçenin (ve Türklerin) isim hazinesi ile Kürtçeninki ayrışmıştır. İki ayrı ulusal vokabüler ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla bugün bölgede Cumhuriyet döneminde verilmiş olan yeradlarının kaldırılarak eski adlara geri dönülmesi, kamuoyunda "Türkçenin" yenilgiye uğraması ve "Türkçe adların" bölge coğrafyasından silinmesi olarak algılanacak ve buna uygun duygusal tepkilerle karşılaşacaktır. Kürt coğrafyasında izlenmesi gereken yol şu şekilde olabilir:

a. Her şeyden önce bölgedeki coğrafi birimlerin Kürtçede cari olan adlarının tesbiti ve yazımının standartlaştırılması gereklidir.

b. Bu amaçla bölgede kullanılan belli başlı eski dilleri (Kurmanci, Zazaki, Ermenice, Arapça, Süryanice) bilen ve tarihi araştırma metotlarına vâkıf kişilerden oluşan bir uzmanlık heyeti kurulmalıdır.

c. Kürtçe adlar var olan resmi ("Türkçe") adların yanı sıra genel dolaşıma sokulmalı; ikidilli haritalar yayımlanmalı; ikidilli trafik levhaları yapılmalı; okullarda Kürtçe adların öğretilmesi teşvik edilmelidir.

d. Farklı dil ve lehçelerin konuşulduğu yerlerde yerel adın Kurmanci biçiminin yanı sıra diğer dil ve lehçelerdeki (Zazaki, Arapça, Süryanice vb.) biçimleri de tespit edilmeli ve yayımlanmalıdır.

Kısıtlı dolaşıma sahip olan mezra, mahalle, mevki, dere vb. birimlerde yerel adın muhtemelen çok kısa süre içinde tek ad olarak benimseneceğine kesin gözüyle bakılabilir. Tek yerel dilin egemen olduğu bölgelerde Türkçe köy adlarının da bir süre sonra kendiliğinden kullanımdan düşmesi beklenir.

Buna karşılık belediye ve ilçe adları gibi daha geniş sirkülasyona sahip olan ve bir ölçüde kamuoyuna mal olmuş Türkçe adların, görünür gelecekte yerel adlarla bir arada yaşamaya devam edeceği kabul edilmelidir.

B. Kültürel Mirasın Korunması

Türkçeden başka anadillerin konuşulmadığı bölgelerde yeradlarının iadesi meselesi daha karmaşıktır.

Bu yerlerin birçoğunda eski yeradları, toplumun en azından büyükçe bir bölümü tarafından unutulması tercih edilen "yabancı" bir kültüre aittir. Doksan beş yıldan veya daha uzun süreden beri Ermenilerin yaşamadığı bir köyde "Ermenice" olarak algılanan eski ada dönüş, haklı veya haksız tepkilere yol açacaktır.

Bunun yanısıra, yukarıda belirttiğimiz gibi birçok yerin Türkçe olan adı dahi nahoş çağrışımlara sahip olduğu veya unutulması istenen gerçeklere işaret ettiği için yerel halkın isteği veya rızasıyla değiştirilmiştir. Bunların iadesini önermek şiddetli tepkilere yol açabilir.

"Referandum yapalım, çoğunluk karar versin" yaklaşımı çözüm değildir. Çünkü yerel düzeyde görüş birliğinin bulunduğu çok nadir örnekler dışında, bu yaklaşım önemli azınlıkların dışlanmasına ve belki duygusal tepkiler göstermesine neden olacaktır.

Türkçenin anadil olduğu bölgelerde, Cumhuriyet'in yeradı değiştirme projesinin önemli oranda kalıcı olduğunu kabul etmek zorundayız.

Kaybedilmiş olan kültürel geçmişin bu bölgelerde bir ölçüde de olsa canlı tutulması, belki Türkiye'nin 2006 yılından beri taraf olduğu UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi çerçevesinde mümkün olabilir. Hemen belirtelim ki Sözleşme'nin ismen sayarak koruma altına aldığı kültürel pratikler arasında geleneksel yeradları mevcut değildir. Ancak, yeradlarının temsil ettiği kültür mirası, sözleşmenin genel amacına ve tanımlarına tam olarak uyar.

2003'te kabul edilen Sözleşme'nin gerekçe bölümünde "küreselleşen dünyanın bir olgusu olarak ortaya çıkan kitle kültürü[nün], insanlığın binlerce yıllık sözel kültürel belleğinde korunan büyük bir kültürel birikimi yok etmesi" olgusu esas alınmıştır.[38] Somut olmayan kültürel miras (*intangible cultural heritage*) "kültürel çeşitliliğin potası ve sürdürülebilir kalkınmanın güvencesi"dir. Sözleşme "İnsanlığın somut olmayan kültürel mirasının korunması konusunda evrensel bir irade ve ortak kaygının" varlığını vurgular.

Sözleşme'nin 2.3 maddesi "koruma" (*safeguarding*) başlığı altında, somut olmayan kültürel mirasın "tespiti, belgelenmesi, araştırılması, muhafazası, olumsuz etkenlere karşı korunması, canlandırılması, formel ve enformel eğitim yoluyla aktarılması, değişik yönleriyle yeniden hayata geçirilmesi"ni hedef olarak tespit eder.[39]

Kaybedilmiş olan kültürel geçmişin bu bölgelerde bir ölçüde de olsa canlı tutulması, belki Türkiye'nin 2006 yılından beri taraf olduğu UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi çerçevesinde mümkün olabilir.

Taraf devletler 12. madde uyarınca kendi ülkelerindeki somut olmayan kültürel mirasın envanterlerini çıkarmakla mükelleftir. 14. maddeye göre devletler, "(a) somut olmayan kültürel mirasın tanınması, saygı kazanması ve canlanması amacıyla: i) genel kamuoyuna ve özellikle gençlere yönelik eğitici, farkındalığı artırıcı ve bilgilendirici programlar düzenlemek [...], iii) idari düzenlemeler ve bilimsel araştırmalar yoluyla mirası korumaya yönelik becerileri geliştirmek, iv) enformel bilgi aktarım yöntemlerini kullanmak; (b) kamuoyunu mirasa yönelik tehditler konusunda aydınlatmak" görevini üstlenir.[40]

21. maddeye göre UNESCO'nun ilgili komitesi somut olmayan mirasın korunması amacıyla taraf devletlere "korumanın çeşitli yönleriyle ilgili araştırmalar yapmak, uzman ve uygulayıcı personel sağlamak, personel eğitimi vermek, standart belirlemek, altyapı oluşturmak ve işletmek, ekipman ve beceri sağlamak" gibi yardımları taahhüt etmektedir.

38 Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) 2003, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, No:14, 17 Ekim, <http://www.thbmer.gazi.edu.tr/sokum/sokum/sozlesme.pdf>

39 UNESCO 2003: "... ensuring the viability of the intangible cultural heritage, including the identification, documentation, research, preservation, protection, promotion, enhancement, transmission, particularly through formal and non-formal education, as well as the revitalization of the various aspects of such heritage." Sözleşmenin resmi Türkçe metni anlaşılmaz bir dille yazıldığı için yeniden Türkçeye çevrildi.

40 UNESCO 2003: "(a) ensure recognition of, respect for, and enhancement of the intangible cultural heritage in society, in particular through: (i) educational, awareness-raising and information programmes, aimed at the general public, in particular young people; (ii) specific educational and training programmes within the communities and groups concerned; (iii) capacity-building activities for the safeguarding of the intangible cultural heritage, in particular management and scientific research; and (iv)non-formal means of transmitting knowledge; (b) keep the public informed of the dangers threatening such heritage, and of the activities carried out in pursuance of this Convention; (c) promote education for the protection of natural spaces and places of memory whose existence is necessary for expressing the intangible cultural heritage."

Eski yeradlarının korunması ve canlandırılması konusunda bu aşamada yapılabilecek olan ve belki de yapılması gereken, resmi bir iade sürecinden ziyade, bu tür araştırma, belgeleme ve bilinçlendirme programlarıdır.

Daha somut olarak:

a. Yerel adlarla birlikte yerel tarihin, akademik ve popüler çerçevelerde araştırılması, belgelenmesi ve yayımlanması teşvik edilebilir;

b. Popüler yayınlarda ve eğitim müfredatında eski adların yaşatılması sağlanabilir;

c. Karayolu levhalarında –ya da en azından turistik bilgilendirme tabelalarında– eski adlar anımsatılabilir;

d. Eski ve yeni adları birlikte gösteren haritaların yayımı kolaylaştırılabilir.

Cüzi bütçelerle ve siyasi açıdan risksiz kararlarla hayata geçirilebilecek olan bu uygulamaların, kendi geçmişiyle ve kimliğiyle daha barışık, daha çoğulcu, daha özgüven sahibi bir Türkiye hedefine –biraz da olsa– hizmet edeceği muhakkaktır.

Kaynakça

BACH, A. (1953-1954). *Deutsche Namenkunde*, Bd II/ 1 & 2: *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg.

BADEM, C. (2010). *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. İUM., No: 48/18, <http://muhammetsafi.blogcu.com/osmanli-belgelerinde-cayeli/626352>.

Başbakanlık Arşivi DH. İD. 97-2/25, <http://muhammetsafi.blogcu.com/osmanli-belgelerinde-cayeli/626352>.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, No:14, 17 Ekim, <http://www.thbmer.gazi.edu.tr/sokum/sokum/sozlesme.pdf>.

BOZYEL, İ., ve KIYASİ, C. (1997). *Armenian Acts of Cultural Terrorism*, Ankara, <http://www.isagambar.az/cefer-giyasi-eng.htm#book3>.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, İstanbul Vilayet Mektupçuluğu, nr. 000955, 23 Kânunuevvel 1331 (6 Ocak 1916) tarihli Enver Paşa'ya ait talimatname. (Sait Çetinoğlu'nun özel arşivinden alınmıştır.)

EPRİKYAN, S. (1901-1903). *Resimli Coğrafi Sözlük*, 1903-1905.

Galler Yerel Parlementosu Gal Dili Planı (2007). <http://www.dpr.gov.uk/upload/documents/library/corporate/practical_application/wls_final_english.pdf>.

HALEY, J., ve BLEGEN, C. W. (1928). "The Coming of the Greeks", *American Journal of Archeology* sayı 32.

Index Anatolicus, Türkiye yerleşim birimleri envanteri (2011). <http://www.nisanyanmap.com>.

KİRZİOĞLU, F. (1953). *Kars Tarihi*, İstanbul.

KİRZİOĞLU, F. (1976). *Türklerin Kafkas-illerini Fethi: 1451-1590*, TTK.

KRETSCHMER, P. (1896). *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, tıpkıbasım Göttingen, 1970.

MAWER, A. ve F.M. STENTON (1924). *Introduction to the Survey of English Place Names*, Cambridge University Press.

NÈGRE, E. (1990-1998). *Toponymie générale de la France*, 3 cilt, Librairie Droz, Cenevre.

PITCHER, D. E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, YKY, İstanbul.

TC İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968, *Köylerimiz*, Ankara.

TOPARLI, R. (2010). *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, Ankara.

SMITH, A. H. (1956). *English Place-Name Elements*, 2 cilt, Londra; (ed.) Mawer, A. ve Stenton, F. M., 1924, *Introduction to the Survey of English Place-Names*, Cambridge University Press.

YÜKSEL, A. (2005). *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

KANUNLAR

03.04.1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, 14.04.1930 tarihli ve 1471 sayılı *Resmi Gazete*.

10.06.1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 18.06.1949 tarihli ve 7236 sayılı *Resmi Gazete*.

11.05.1959 tarihli ve 7267 sayılı İl İdaresi Kanunu'nunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 21.05.1959 tarihli ve 10210 sayılı *Resmi Gazete*.

21.07.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 23.07.1983 tarihli ve 18113 sayılı *Resmi Gazete*.

03.07.2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, 13.07.2005 tarihli ve 25874 sayılı *Resmi Gazete*.

YÖNETMELİKLER

05.07.1994 tarihli ve 5856 sayılı Harita ve Harita Bilgilerini Temin ve Kullanma Hakkında Yönetmelik, 31.08.1994 tarihli ve 22037 sayılı *Resmi Gazete*.

02.09.1997 tarihli ve 9921 sayılı Harita ve Harita Bilgilerini Temin ve Kullanma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 13.09.1997 tarihli ve 23109 sayılı *Resmi Gazete*.

Yazar Hakkında

Sevan Nişanyan, İstanbul'da doğdu. Robert Kolej'den sonra Yale Üniversitesi'nde felsefe, Columbia Üniversitesi'nde siyaset bilimi okudu. 1986'da Isparta Askeri Cezaevi'nde yattı. İzmir'in tarihi Şirince köyüne yerleşti; bu köyün onarımına ve tanıtımına emek harcadı. Restore edilmiş köy evlerinden oluşan Nişanyan Evleri adlı oteli kurdu ve büyüttü. Türk turizmine yeni bir bakış açısı getiren *Küçük Oteller Kitabı*'nı on yıl süreyle yayımladı. Çağdaş Türkçenin bilimsel esaslara dayanan ilk etimoloji sözlüğü olan *Sözlerin Soyağacı*'nı yazdı (2010, Everest Yayınları). 2004'te İnsan Hakları Derneği'nin Ayşenur Zarakolu Özgür Düşünce Ödülü'nü aldı. *Küçük Oteller Sitesi* ile 2006'da web tasarımı dalında Altın Örümcek ödülünü aldı. Şirince'de Ali Nesin'le birlikte Nesin Matematik Köyü'nü inşa etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi tarihine ilişkin sistemli bir eleştiri denemesi olan *Yanlış Cumhuriyet*'i 2008'de yayımladı. *Taraf* gazetesinde *Kelimebaz* adıyla yayımlanan dil yazıları 2009'da iki cilt halinde kitaplaştırıldı. Son olarak Türkiye yeradlarına ilişkin *Adını Unutan Ülke* (2010, Everest Yayınları), din ve ifade özgürlüğüne dair *Hocam, Allaha Peygambere Laf Etmek Caiz Midir?* (2010, Karşıt Yayınları) ve Şirince'deki sivil direniş sürecini anatan *Şirince Meydan Muharebelerinin Mufassal Tarihçesi* (2011, Everest Yayınları) adlı kitapları yayımlandı.

TESEV

Bankalar Caddesi
Minerva Han, No:2, Kat: 3
34420 Karaköy İstanbul
T +90 212 292 89 03
F +90 212 292 90 46
www.tesev.org.tr

ISBN 978-605-5832-76-6